

ONTDEK STAD EN PROVINCIE

Z

GRONINGEN

—
van de
gebaande
paden

ROUTES! INCLUSIEF DRIE MOOIJE
3

—
**NAAR
DE DIJK**

Ruimtereizen begint hier

—
**MAKERS OP
HET LAND**

Streekproducten

—
**DORPSE
IDYLLE**

In het ommeland

35° 12' 56" N 6° 48' 34" E

GRONINGEN IS EEN GOED BEWAARD GEHEIM

Hier gaat de tomeloze energie van musea, festivals en winkels samen met de rust van verborgen hofjes en tuinen. Hier wandel je over de bodem van de zee of loop je binnen in de onneembare vesting Bourtange. Een landschap voor fijnproevers. Waar nog zo veel te ontdekken valt.

We nemen je mee op ontdekkingsreis. Met highlights, routes en omwegen. Langs de hoogtepunten van de stad. Maar ook de onontdekte parels, net even om het hoekje. Naar de allermooiste dorpen in het ommeland. Plekken waar het nog echt stil is en waar je de drukte uit je hoofd kunt laten waaien. En naar Groningse makers. Die hun producten maken met trots en liefde voor het land. Soms moet je wel net even wat verder fietsen. Maar met een beetje geluk heb je wind mee.

2
Provinciekaart

10
De Ontdekkers:
stedelingen op
het Hogeland

- Oosterhouw
- Enne Jans Heerd

22
Het landschap
als podium:
Hongerige Wolf

34
Van de
gebaande
paden

In en rond de stad

42
Westerwolde
Een Drents landschap
verdwaald in Groningen

48
Naar de dijk
• Nieuwe Statenzijl
• Bokum

62
Dorpse idylle

INHOUD

78
Streekproducten:
makers op het land
Spijsmakers aan de
waddendijk

84
Met trots gemaakt
in Groningen
Puur, eerlijk en duurzaam

86
Ontdek
de borgen

**Met een
omweg door
Groningen**

- > Langs de kerken **p.18**
- > Langs het Reitdiep **p.54**
- > Door de Veenkoloniën **p.70**

Coördinaten
Vijf iconische plekken in
Groningen. Wij geven je de
coördinaten. De ontdekking
is aan jou.

Tips

- > 11 x ruimte **p.8**
- > 11 x stad **p.28**
- > 11 x natuur **p.40**
- > 11 x erfgoed **p.60**
- > 11 x streekproducten **p.76**

7

NATIONAAL PARK LAUWERSMEER

10

HANGENDE KEUKENS APPINGEDAM

6

BORG VERHILDERSUM LEENS

31

IDYLLISCH DORP NIEHOVE

1

DARK SKY NATIONAAL PARK LAUWERSMEER

LEGENDA

- Idyllisch dorp
- Borg
- Kerk
- Industriël erfgoed
- Natuur
- Museum
- Horeca
- Overig

Met deze kaart kan jouw ontdekkingstocht door Groningen beginnen. Een groot aantal punten komt uitgebreid aan de orde in dit magazine. Maar Groningen is natuurlijk niet te vatten in pakweg honderd pagina's. De rijkdom is zo veel groter. Daarom hebben we ter inspiratie nog meer (onontdekte) parels en hoogtepunten aan deze kaart toegevoegd. Combineer ze in een dagtrip, maak je eigen routes en laat je verrassen door de schoonheid en eigenheid van Groningen.

PROVINCIE GRONINGEN

27

MIDDELEEUWSE KERKEN GEHELE PROVINCIE

16

UNESCO WERELDERFGOED WADDENZEE

1

VESTINGSTAD BOURTANGE

12

FRAEVLEMBORG SLOCHTEREN

2

KLOOSTER TER APEL

INDEX PROVINCIEKAART

Idyllische dorpen (p. 62)

1. Midwolde
2. Ezinge
3. Garnwerd
4. Groot Wetsinge
5. Schouwerzijl
6. Onderdendam
7. Tinalinge
8. Rasquert
9. Stitswerd
10. Rottum
11. Toornwerd
12. Huizinge
13. Lellens
14. Eenum
15. Leermens
16. Godlinze
17. Spijk
18. Noordlaren
19. Wessinghuizen
20. Ter Wupping
21. Smeering
22. Feerwerd
23. Krewerd
24. Uitwierde
25. Zuidhorn
26. Westeremden
27. Termunten
28. Finsterwolde
29. Bellingwolde
30. Borgercompagnie
31. Nihove (p. 55)
32. Zoutkamp
33. Oudeschans
34. Slochteren
35. Visvliet

1. Vestingstad Bourtange (p. 61)

Borgen (p. 86)

1. Coendersborg, Nuis
2. Iwema-steenhuis, Niebert
3. Nienoord, Leek
4. Piloersemaaborg, Den Ham
5. Allersmaaborg, Ezinge
6. Verhildersum, Leens (p. 88)
7. Bredenborg, Warffum
8. Menkemaborg, Uithuizen
9. Rensumaborg, Uithuizermeeden
10. Rusthoven, Wirdum
11. Landgoed Ekenstein, Appingedam
12. Fraaylemaborg, Slochteren (p. 87)
13. Welgelegen, Sappemeer
14. Ennemaborg, Midwolda
15. Burcht Wedde, Wedde
16. Ewsum, Middelstum

Industrieel erfgoed (p. 70)

1. De Toekomst, Nieuwe Compagnie
2. Voormalige Stoomzuivelfabriek, Wildervank
3. Houtzagerij Nooitgedacht, Nieuwe Pekela
4. Strokartonfabriek Free & Co, Oude Pekela
5. De Toekomst, Scheemda
6. LocLoods 1877, Bad Nieuweschans

Kerken (o.a. p. 18)

1. Kerk Nihove
2. Ludgeruskerk Oldehove
3. Kerk Ezinge
4. Kerk Feerwerd
5. Kerk Garnwerd
6. Kerk Fransum
7. Kerk Oostum
8. Walfriduskerk Bedum
9. St. Hippolytuskerk Middelstum
10. Kloosterkerk Thesinge
11. Kerk Garmerwolde
12. Kloosterkerk Ten Boer
13. Stefanuskerk Noorddijk
14. Bartholomeuskerk Stedum
15. Kerk Godlinze
16. Janskerk Huizinge
17. Andreaskerk Westeremden
18. Jacobuskerk Zeerijp
19. Petrus en Pauluskerk Loppersum
20. Kerk Eenum
21. Donatuskerk Leermens
22. Mariakerk 't Zandt
23. Sebastiaanskerk Bierum
24. Mariakerk Krewerd
25. Stefanuskerk Holwierde
26. Toren van Uitwierde

Kerk Marsum (p. 20)

28. Nicolaïkerk Appingedam
29. Juffertoren Schildwolde
30. Ursuskerk Termunten
31. Kerk Noordbroek
32. St. Petruskerk Zuidbroek
33. Margaretha Hardenbergkerk Wildervank
34. Nicolaaskerk Onstwedde
35. Kerk van Sellingen
36. Bartholomeuskerk Noordlaren
37. Kerk Midwolde
38. Kerk van Heveskes, Farmsum
39. Scheemder Kerk, Scheemda
40. Kerk van Finsterwolde
41. Kerk van Niekerk
42. Lettelbert Kerk
43. St. Vituskerk, Doezum
44. Kerk Meedhuizen
45. Peteruskerk, Woldendorp

Natuur

1. Dark Sky Park, Lauwersmeer (p. 9)
2. Appelbergen, Glimmen
3. Noordlaarderbos, Noordlaren
4. Heemtuin, Muntendam
5. Borgerswold, Veendam
6. Ruiten-Aa, Sellingen
7. Nat. Park Lauwersmeer (p. 40)
8. Blotevoetenpad, Opende
9. Drentsche Aa, Glimmen
10. Kiekkaaste, Nieuw Statenzijl
11. Punt van Reide, Termunten
12. Noordkaap, Uithuizermeeden
13. Noorpolderzijl
14. Zeehondencentrum Pieterburen
15. 't Roegwold
16. Waddenzee, UNESCO (p. 41)
17. Leekstermeer
18. Slochter Ae
19. Schildmeer
20. Ambonezenbosje
21. Carel Coenraadpolder
22. Kwelderoute
23. Smeerling
24. Schaapskooi Ter Borg
25. Westerbroekstermadepolder

Horeca

1. 't Ailand, Lauwersoog
2. De Oude Sluis, Zoutkamp
3. De Theefabriek, Houwerzijl
4. Landhuis Oosterhouw
5. Steakhouse André Dokter, Britil
6. De Eisseshof, Nihove
7. 't Kleine Oestertje, Oldehove
8. Piloersemaaborg, Den Ham
9. Herberg Onder de Linden, Aduard
10. Bij Hammingh, Garnwerd
11. De Jongens uit de Buurt, Winsum
12. Het Witte Hoes, Adorp
13. Moeke Vaatstra, Zuidwolde
14. Pizzeria Da Giampaolo, Baflo
15. De Molenaar, Onderdendam
16. Herberg In de Valk, Middelstum
17. Huisamercafé Westervijtwerd
18. Domies Toen, Pieterburen
19. Herberg Restaurant Molenrij, Kloosterburen
20. 't Zielhoes, Noordpolderzijl
21. De Luinhahof, Bierum
22. Restaurant De Basiliek, Appingedam
23. Restaurant De Boerderij, Slochteren
24. De Amshoff, Kiel-Windeweer
25. Gasterij Natuurlijk Smeerling, Smeerling
26. Herberg Sellingen
27. Eetcafé De Brug, Nieuwolda
28. Boerderij Hermans Dijkstra, Midwolda
29. Bij Sjeff, Winschoten
30. Tante Til, Enumatil

Musea

1. Museum Spoorlijn STAR, Stadskanaal
2. Klooster Ter Apel (p. 8)
3. Veenkoloniaalmuseum, Veendam
4. Museum de Oude Wolden, Bellingwolde
5. Nationaal Rijtuigenmuseum, Leek
6. Abel Tasmanmuseum, Lutjegast
7. Museum Wierdenland, Ezinge
8. Openluchtmuseum Het Hoogeland, Warffum
9. Berlagehuis, Usquert
10. Museum Helmantel, Westeremden
11. Visserijmuseum, Zoutkamp
12. Kloostermuseum St. Bernardushof, Aduard
13. Musea Heiligerlee
14. MuzeeAquarium, Delfzijl
15. Museumplein, Grootegast
16. Museum Stoomgemaal, Winschoten
17. Museum gemaal De Hoogte, Nieuwolda
18. Vestingmuseum, Oudeschans
19. Het Joodse Schooltje, Leek

Attracties/Overig

1. Batterij Fiemel
2. Activiteitencentrum Lauwersnest
3. Thermen Bad Nieuweschans
4. DoeZoo, Leens
5. Wonderwereld, Ter Apel
6. Dinopark Landgoed Tenaxx, Wedde
7. Familiepark Nienoord, Leek
8. Waddenfun, Wehe-den-Hoorn
9. De Mikkelfhorst, Haren
10. Hangende keukens, Appingedam (p. 60)
11. Hortus botanicus, Haren
12. Enne-Jansheerd, Maarhuizen
13. De Boog van Ziel, Termunterzijl
14. Schleuse, Nieuw Statenzijl
15. Molen De Korenbloem Vriescheloo
16. Molen Fortuna, Noordhorn
17. Coöperatie De Graanrepubliek
18. Voorm. Station Tjuchem-Meedhuizen

Routes

- Langs de Kerken (p. 18)
- Langs het Reidiep (p. 54)
- Door de Veenkoloniën (p. 70)

STAD

Musea

1. Scheepvaartmuseum (p. 61)
2. Universiteitsmuseum
3. GRID Grafisch Museum
4. Storyworld
5. Groninger Museum (p. 29)

Kerken

6. Nieuwe Kerk
7. Martinitoren (p. 28)
8. Der Aa-Kerk
9. Synagoge
10. St. Josefkerk

Hofjes (p. 9)

11. Pieternellagasthuis
12. Jacob en Annagasthuis
13. Juffer Margarethagasthuis
14. Pelstergasthuis
15. Pepergasthuis
16. St. Anthony Gasthuis

Groen

17. Noorderplantsoen (p. 28)
18. Prinsentuin
19. Martinikerkhof
20. Singels

Overig

21. Academiegebouw
22. Stadsschouwburg
23. Grand Theatre
24. Forum/Groningen Store (VVV) p.29
25. VERA
26. Stationshal
27. Hoge der A
28. Vismarkt

ZO
DONKER
DAT JE
ALLES
ZIET

53° 24' 25.4" N, 6° 11' 5 1.6" E

11 KEER RUIMTE

Stap binnen in de ruimte van Groningen. Je hoeft niet lang te zoeken, het is overal. Achter een poortje in de stad. Op een bankje in een klooster. Of met je voeten in de klei van de uitgestrekte polders. Hier stroomt de drukte uit je hoofd om plaats te maken voor nieuwe ideeën.

Wandelen

't Roegwold

Het is een van de meest gefotografeerde plekken van Groningen: het Knuppelpad in 't Roegwold bij Schildwolde. In dit ruige moerasbos loop je over een houten vlonder van 750 meter dwars door de natuur. - staatsbosbeheer.nl

Creativiteit

Kunsterf Warempel

De ruimte om je heen maakt de kunstenaar in je los. Dat merk je tijdens de workshops en creatieve vakanties van Kunsterf Warempel in Grootegast. - kunsterfwarempel.nl

Spa

Bad Nieuweschans

Zeker als het buiten koud en guur is, is het heerlijk om te relaxen in het thermaalbad of de sauna's van Bad Nieuweschans. Lekker warm en ontspannend. - thermenbadnieuweschans.nl

Doen

Yoga op het wad

De boottocht naar de wadplaat en de yogales brengen je in contact met jezelf en de elementen. Als het meezit, zie je onderweg zeehonden uitrusten in de zon. - meergroningen.nl

Terug in de tijd

Klooster Ter Apel

Zo'n groot gebouw van rode baksteen midden in de loofbossen maakt indruk. In het Klooster van Ter Apel is eeuwenlang met bezieling gewerkt, gebeden en geleefd. En dat kun je nog steeds zien en ervaren. Het is een magische plek. Van de 34 middeleeuwse kloosters in Groningen werd het als laatste gesticht. En nu is het als enige over als herkenbaar klooster. Rond het klooster kun je heerlijk wandelen in de rustieke bossen. - kloosterterapel.nl

Uitwaaien

Noordpolderzijl

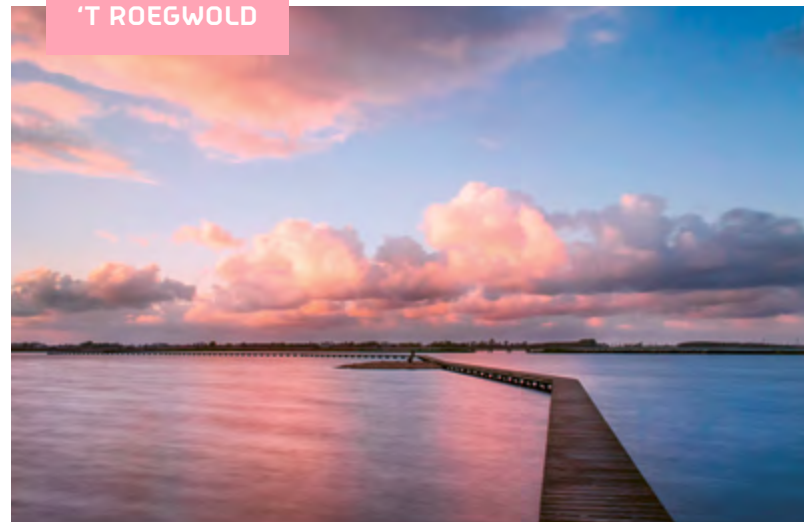
Dit is de perfecte plek voor een fikse dijkwandeling, een zwerftocht over de kwelders of gewoon een kijkje over het wad. Na afloop is het goed toeven in 't Zielhoes. Buiten op het terras of op koude gure dagen ouderwets gezellig rond de warme potkachel in dit markante bruine café. - zielhoes.nl

Fietsen

Noordoostelijke polders

Een groot deel van Groningen was vroeger water of overstroomde zo vaak dat de Groningers er niet veel mee konden. De oplossing: handen uit de mouwen, droogleggen en omringen met dijken. Fietsend door de noordoostelijke polders van Groningen ervaar je de uitgestrekte horizon van dit platte platteland. - visitgroningen.nl/polders

'T ROEGWOLD

NOORDPOLDERZIJL

HOFJES IN DE STAD

Op het water

Fluisterboot

Huur een fluisterboot en vaar in alle stilte door de natuur. Je hoort kleine vogeltjes in het riet en kabbelend water terwijl je geniet van het Groninger landschap. - marenland.nl

Slapen in de buitenlucht

Avond-uren

Niets is beter dan slapen onder de sterrenhemel en midden in de natuur. Dat moet je echt ervaren. Avond-uren is een initiatief van ervaren buitensportinstructeurs. Het is laagdrempelig, maar zeker ook avontuurlijk! - avond-uren.nl

In de stad

Hofjes

Vroeger boden de Groningse hofjes in de stad onderdak aan armen, weduwen en zieken. Tegenwoordig wordt er 'gewoon' gewoond in deze oases van rust. Bij een handvol hofjes kun je zo even binnenlopen voor een moment van stilte. Sommige bomen in de bloemrijke tuinen zijn zo oud, dat ze de bewoners van vroeger nog hebben meegemaakt. Routeboekjes met wandelingen langs de hofjes zijn te koop bij de Groningen Store (VVV) in het Forum. - groningenstore.nl

Donkerte

Dark Sky Park

Het echte donker ervaren? Het Nationaal Park Lauwersmeer is een heus Dark Sky Park. Ver weg van kunstmatige lichtbronnen is het hier 's nachts zo donker, dat je alles ziet. - visitgroningen.nl/dark-sky

AVOND-UREN

KLOOSTER TER APEL

YOGA OP HET WAD

DE ONTDEKKERS

Tekst: Chris Zwart

STEDELINGEN OP HET HOGELAND

Groningen lijkt vaak ver weg en onbekend. Maar eenmaal hier worden velen smoorverliefd op het landschap en de dorpen. Tal van Randstedelingen en stad-Groningers gingen al voor de bijl. Wilbert van de Kamp bijvoorbeeld, die z'n hart verpandde aan het Hogeland.

En Mayke Zandstra, die samen met haar partner op de prachtige boerderij Enne Jans Heerd woont. Wat maakt Groningen nou zo bijzonder? En wat moeten bezoekers zeker zien, proeven, ervaren en beleven? Wilbert en Mayke vertellen elk hun verhaal.

HET HOGELAND MOET JE ZELF ONTDEKKEN

Als Wilbert van de Kamp (31) in 2016 de kans krijgt een jaar lang in het monumentale huis Oosterhouw in Leens te gaan wonen, grijpt hij die meteen. Hij woonde in Amsterdam en was klaar met de drukte van de grote stad. Het Hogeland was voor hem geen onbekend gebied, maar hij leerde het door Oosterhouw wel veel beter kennen. En werd er verliefd op.

“Oosterhouw is een bijzonder huis. In het jaar dat ik er woonde, organiseerde ik veel activiteiten. Er kwamen zo’n tweeduizend bezoekers naar de monumentale villa – mensen die hier anders nooit zouden zijn geweest. Er zijn boeken geschreven, videoclippen opgenomen, toneelstukken gemaakt en er zijn mensen getrouwd. We hielden er ook het Zwarte Zielen Festival, een festival voor depressieve mensen. Dat paste heel goed bij Oosterhouw, het is best een beetje een spookhuis. De sfeer was alleen wel opperbest. Na afloop stonden er alleen maar lachende mensen op de foto.”

RUIMTE OM GEDACHTEN DOOR JE HOOFD TE LATEN WAAIEN

“Het Hogeland doet in de zomer niet onder voor Toscane. Dat golvende graan, dat is echt heel mooi. En er is ruimte in overvloed. Er kunnen honderden mensen zijn en dan nog heb je niet het gevoel dat het er druk is. Je hebt er letterlijk de ruimte om gedachten door je hoofd te laten waaien.”

HET BEGIN VAN NEDERLAND

“Op de dijk bij Kloosterburen zie je de prachtige kwelders. Wat je niet beseft is dat het hele Hogeland ooit zee was.

Ik sta weleens met Ale Havenga van boerderij Landgoud op de dijk, met een groep mensen. Hij vraagt ze naar de zee te kijken en te omschrijven waar ze staan. Mensen zeggen dingen als: “Het einde van Nederland.” Ale zegt dan: “Draai je nu eens om. Kijk, dit is het *begin* van Nederland.”

VEELZIJDIG GEBIED

“Ik ga graag naar de boerderij van WaddenMax in Hornhuizen, die hebben bizar goede zuivel. En ze hebben een heel klein, koud vennetje waar je in kunt zwemmen. Dat weet niemand, maar als je het aan ze vraagt mag je erin. De kerktoren van Hornhuizen is ook een aanrader. Vanaf daar kun je het hele Hogeland en de zee zien. En ga daarna appeltaart eten bij Wongema, dat zit ernaast. Ik kom ook vaak in Lauwersoog, waar Jan en Barbara van ‘t Ailand de vis zo uit de zee slepen en op je bord gooien. Het gebied is zo veelzijdig.”

TOERIST ZONDER KAART

“Het Hogeland is echt een gebied om samen met anderen te gaan ontdekken. Het leuke is ook dat er niet echt een kaart is met alle plekjes waar je naartoe kunt. Er zijn nog heel veel plekken onontdekt. Dat maakt het zo mooi. Als bezoeker moet

**“BEKLIM DE
KERKTOREN VAN
HORNHUIZEN, VANAF
DAAR KUN JE HET
HELE HOGELAND EN
DE ZEE ZIEN”**

je aan mensen vragen: waar moet ik nu heen? Op die manier ontdek je veel meer. Ga bij een boer langs en vraag even door, dan geeft hij je met plezier een rondleiding. En als je een beetje geluk hebt, mag je nog blijven eten ook.”

KIJKEN ZO VER JE WILT

“Zo gauw ik de stad Groningen uitrij denk ik: yes. Ik kan weer kijken, zo ver als ik wil. Ik heb m’n hart wel verloren aan het Hogeland. Het is het leukste gebied van Nederland. Onze generatie is op zoek naar nieuwe ervaringen, en die vind je eerder in Ulrum dan op Bali. Daar geloof ik echt in. Ik zou zeggen: probeer het eens.”

TOTALE STILTE

“Pas sinds ik op het Hogeland woon, voel ik me echt ergens thuis. Ik ben in m’n leven wel twintig keer verhuisd, maar wat ik ook zocht, hier heb ik het gevonden. Het zijn de mensen in het gebied die daar voor zorgen. Maar zeker ook de natuur, de kalmte, de uitgestrektheid, de prachtige luchten, de oude dorpjes en kerken en de kwelders. Laatst ging ik op een mooie dag met mijn jongste zoontje naar de dijk bij Westernieland. Daar was helemaal niemand. Het was er volkomen stil. Op zo’n moment voel ik me rijk dat ik zo’n plek in mijn omgeving heb. Je komt hier echt tot rust.”

ALICE IN WONDERLAND

“Een bijzondere plek op het Hogeland is het bos Abelstok, vlak boven Mensingeweer. Ik kwam er voor het eerst op een zomeravond, op mijn racefiets. Het was een uur of negen en het begon al een beetje te schemeren. Abelstok is een sprookjesachtig bos met overwoekerde fruitbomen en lage takken, waar je als het ware doorheen dwarrelt. Ik voelde me net Alice in Wonderland. Juist omdat de rest van het landschap hier zo open is, heeft zo’n bos iets magisch.”

NIKS IS ALLES

“Als je op zoek bent naar een puur en ongerept stuk Nederland moet je echt naar het Hogeland komen. Je kunt hier je hoofd leegmaken. Je ziet altijd een verre horizon. Ik raad je aan gewoon ergens in een berm of op een bankje te gaan zitten. Kijk maar eens 360 graden om je heen, neem in je op hoe mooi het is. Je moet wel echt even stilstaan om het te kunnen waarderen. Als je er doorheen *roetsjt*, zou je zomaar kunnen denken dat hier niks is. Op sommige plekken is dat ook zo, daar is ook niks, maar dat is het ‘m juist.”

**“IK BEN IN M’N LEVEN
WEL TWINTIG KEER
VERHUISD, MAAR
WAT IK OOK ZOCHT,
HIER HEB IK HET
GEVONDEN.”**

STILSTAAN IN EEN PUUR EN ONGEREPT STUK NEDERLAND

Mayke Zandstra (38) trekt in 2018 met haar jonge gezin naar het Hogeland. Zij en haar vriend Gijs krijgen de kans om er een plek voor natuur- en cultuurbeleving op te zetten. De monumentale boerderij Enne Jans Heerd komt bij toeval op hun pad. Vanuit hier delen Mayke en Gijs hun enthousiasme over het Hogeland met zo veel mogelijk mensen.

“Enne Jans Heerd staat op de oude wierde Maarhuizen. Ooit was het onderdeel van twee kloosters. Tot in de jaren negentig zat er een gemengd boerenbedrijf. Toen wij de sleutel ontvingen, kreeg ik het wel even Spaans benauwd. Het voelde als een enorme verantwoordelijkheid om die grote boerderij onder onze hoede te hebben. Onze buurvrouw, de dochter van de boer die hier woonde, heeft ons alles uitgelegd. We zijn door omgeving met open armen ontvangen. Daardoor voelden we ons snel thuis.”

LIEFHEBBERSLANDSCHAP

“Het Hogeland is een liefhebbersland-schap, puur en open. Als het stormt en regent, dan stormt en regent het hier ook echt *hard*. En in het voorjaar explodeert de natuur. De rijke geschiedenis van het gebied zie je echt overal terug. Je vindt hier talloze pittoreske dorpjes. Een van de mooiste vind ik Stitswerd. Het ligt op een hoge wierde – buiten het dorp merk je dat het een paar meter naar beneden loopt. Soms denk ik: het is eigenlijk wel fijn dat weinig mensen dit gebied kennen. Maar aan de andere kant moesten ze eens weten wat je hier allemaal kunt vinden.”

LOPEN OVERDE BODEM VANDE ZEE

Uitwaaien, de zeewind opsnuiven en je hoofd leegmaken. Wadlopen is actief ontspannen. Je passeert kwelders, slikvelden, zandbanken en geulen. Je zakt soms tot je knieën in het slik en af toe moet je door een geul waden. Het is zo nu en dan even doorzetten, maar juist dat maakt het wadlopen zo bijzonder. Zo beleef je alle facetten die het wad te bieden heeft. Van mooie vergezichten, stiltes, een overweldigende natuur tot zeehonden in het wild. Van oudsher is Pieterburen de plek waar je waddentocht begint. Hier bruisen de Waddenzee en het wadloopgevoel.

ER GAAT NIETS BOVEN

N
W O
G R O N I N G E N M E T E E N O M W E G D O O R
Z

40KM

HOLWIERDE

LANGS DE KERKEN

Zeker weten dat je niet verdwaalt?
Download de route dan op
visitgroningen.nl/route-kerken.

Tijdens deze route ontmoet je tal van prachtige kerken tussen de stad Groningen en Delfzijl. Vaak staat de deur al open of je leent even de sleutel bij de burens. Kun je er geen genoeg van krijgen? Neem dan een omweg op de route en je komt er nog meer tegen. Onderweg ontdek je hoe mooi en rijk dit land is.

De een noemt ze bakens van stilte, rust en bezinning, de ander roemt de robuuste uitstraling en weer een ander stelt dat ze samen een groot museum zijn. Soms halen we er Frankrijk of Toscane bij om te onderstrepen hoe mooi de Groninger kerken zijn. Maar eigenlijk hebben ze dat helemaal niet nodig. Ze zijn vooral zichzelf. En juist daarom zijn ze ontzettend bijzonder.

Veel van onze kerken hebben eeuwenoude wortels. De roodbruine kloostermoppen, gebakken uit Groninger klei, geven ze karakter. Ze zijn van hier. En de torens? Die zijn vaak niet eens zo hoog. Maar bovenop de wierden steken ze toch boven alles uit. Binnen is veel te ontdekken: van eeuwenoude muurschilderingen tot prachtig gemetselde gewelven. Om de Groninger kerken kun je gewoon niet heen.

1 SCHOOLKERK GARMERWOLDE

Een witte Escher-achtige trap kruipt omhoog in de oude toren van Garmerswolde. Hier en daar moet je bukken om onder een balk door te gaan. Een stokoude balk. De boom zal ergens in 1250 zijn omgehakt. Je wordt er stil van en voelt je pardoes weer jong. Op de trap zijn op speelse wijze allerlei religieuze feesten uitgebeeld. Boven geniet je van een prachtig uitzicht. Dit is de Schoolkerk; de nieuwste pas verbouwde aanwinst van Stichting Groninger kerken. Hier komt moderne architectuur samen met die van de middeleeuwen. De laat-romaanse kerk stamt uit de dertiende-eeuw. Eigenlijk is het een kruiskerk maar die vorm verdwijnt als in 1859 het schip wordt gesloopt. De contouren van het schip zijn weer zichtbaar gemaakt. Zo ervaar je dat het echt een forse kerk moet zijn geweest, zeker voor zo'n klein dorp. Binnen zie je taferelen uit het leven van Christus. Ze zijn waarschijnlijk gemaakt door Jan van Aken (1380-1454), de grootvader van Jeroen Bosch. Koffiedrinken (of wat anders) kan bij het bezoekerscentrum.

2 DONATUSKERK LEERMENS

Stokoud, dat is de Donatuskerk van Leermens. Hier is eeuwen aan gebouwd en verbouwd. Kijk maar naar de zijmuren van tufsteen. Dit deel is het oudst, uit 1050. In het dwarsschip wordt de tufsteen gemengd met rode kloostermoppen. In het dertiende-eeuwse koor neemt die 'mop' het helemaal over. Binnen spatten vijftiende-eeuwse schilderijen van de wand en het dak. Kijk eerst eens omhoog. Ontdek jij de symbolen van de vier Evangelisten? En zie je het Lam Gods in het gewelf? Sint-Donatus, Sint Sebastiaan, Maria met kind en Sint Ursula kijken je vriendelijk aan vanaf de muren. En let op, want onder de mantel van Ursula schuilen maagden. En wie is die gekroonde figuur naast Sebastiaan? Dat zou maar zo keizer Diocletianus kunnen zijn. De zeventiende-eeuwse preekstoel is het enig overgebleven oude meubelstuk. De rest ging verloren bij een brand in 1957. Dat gebeurde wel vaker. Vuur in de kerk, rode haan in het dak, zo riepen ze vroeger.

- Hoofdroute
- - - Alternatieve route
- - - Fietspad
- 2 Uitgelichte plaats
- Interessante stop
- Afslag naar alternatieve route
- Station
- Horeca onderweg:**
- 1 Huiskamercafé Westerwijdert
- 2 Hotel Spoorzicht
- 3 Visrestaurant De School
- 4 Restaurant De Basiliek
- 5 De Luingahof, Bierum

STEDUM

LOPPERSUM

WESTEREMDEN

3

NICOLAIKERK APPINGEDAM

Het is vloeken in de kerk voor veel Groningers, maar Appingedam is toch echt een Friese stad; het middeleeuwse centrum van het Friese gewest Fivelingo. Dat het Appingedam in die tijd voor de wind gaat, blijkt wel uit de Nicolaikerkerk. Deze 'kerk van Sinterklaas' begint als een kleine dertiende-eeuwse kerk en groeit snel uit tot een forse hallenkerk. Al die bouwdrift maakt de kerk tot de grootste van de Groninger Ommelanden. Niet voor niets staat 'de Nicolai' in de Top 100 van Nederlandse (Rijks)monumenten. Binnen zie je muurschilderingen die bij een restauratie weer tevoorschijn zijn gekomen. Zo ontmoet je vier gekroonde martelaren en natuurlijk de naamgever van de kerk: Sint-Nicolaas van Myra. Sinterklaas dus. Even uitrusten? In Appingedam zit genoeg goede horeca. Het uitzicht op de oude stad krijg je er gratis bij. Uniek is Restaurant De Basiliek (restaurantdebasiliek.nl). Hier eet je in het sfeervolle kerkje Nicolaas.

4

KERK MARSUM

Een kerk zonder dorp? Waar is dat dorp dan gebleven? Dat is een treurig verhaal. Vrijwel geheel Marsum sneuvelt rond 1814 tijdens het Beleg van Delfzijl. Een groep koppige Fransen weigert zich over te geven. Kolonel Maufroy gelooft namelijk niet dat Napoleon is verslagen. Gelukkig blijft de Romaanse kerk gespaard. Het is een icoon op een wierde. De bouw zou begonnen zijn in de tweede helft van de twaalfde eeuw. Buiten, op de apsis – de halfronde achterkant van de kerk – liggen oude monniken en nonnen op het dak. Niet echt natuurlijk. Het zijn de namen van de bolle en holle pannen. Binnen kijk je op een blauwgroene zoldering. Mooi, maar origineel is die niet. Waarschijnlijk had ook deze kerk vroeger gewoon gewelven. De zoldering is net als de eenvoudige banken rond 1788 gemaakt door Jan Ates van Holwierde. Deze timmerman timmert een paar jaar later ook de preekstoel. Puur middeleeuws zijn het sacramentshuis en de piscina.

MARSUM

UITWIERDE

5

MARIAKERK KREWERD

Dit vriendelijke kerkje staat op de wierde van Krewerd. Je kunt er uren naar kijken en haast vergeten dat je ook naar binnen kunt. Daar vind je het op een na oudste orgel van Nederland. Kenners komen van heinde en ver voor dit orgel. Hij doet het nog steeds. Ook zijn middeleeuwse schilderingen te zien. Kijk maar naar de baksteenimitatie en de plantmotieven op de gewelven. Bijzonder is het wapenschild. Het zit vol attributen van een bouwvakker: troffel, winkelhaak, hamer en bijl. Kan ook niet anders in zo'n mooi gemetselde kerk. Achter dit laat-Romaanse zaalkerkje gaat een verhaal schuil. De weduwe Tiadeke heeft een ernstig zieke zoon. Ze woont op een borg, vlak bij Krewerd. Ze belooft een kerk te bouwen als haar zoon beter wordt. Dat gebeurt, maar Tiadeke komt haar belofte niet na. Als zoon later kinderloos sterft, laat ze de kerk uit schuldbesef toch nog bouwen. De Mariakerk behoort tot Het Grootse Museum van Nederland: een collectie van de mooiste Nederlandse kerken. Nauwelijks verbazend, als je er langs bent geweest.

6

SEBASTIAANKERK BIERUM

Als er één kerk stoer is, dan is dat de Sebastiaanskerk wel. Wat wil je ook met zo'n enorme steunbeer die de toren overeind houdt. Maar er is meer dat de kerk uniek maakt. Ooit gehoord van een 'gereduceerd westwerk'? Dat is eigenlijk niet veel meer dan een kerktoeren die is ingebouwd in de kerk. Klinkt doodnormaal maar dat is het niet, zeker niet in deze streek. De buitenkant oogt Romaans. De binnenkant met koepelgewelven en baksteenimitatie is meer laat-Romaans van aard. Een kerk in overgangsstijl dus. De forse steunbeer is een stuk jonger. De angst op verzakking moet groot geweest zijn, anders bouw je niet zo'n magnifieke beer. Ook in Bierum moet je echt even naar binnen gaan. Kijk omhoog en aanschouw Christus, Catharina met het rad, Sebastiaan en Maria met kind. Jarenlang zaten ze verstopt onder een dikke laag kalk. In theeschenkerij annex fruit- en groentehandel De Luinhof kom je helemaal tot rust onder de appelbomen. En bij koekkampioen Bakkerij Olinga haal je Fladderak Kouk (bakkerij.olinga.nl).

OOK DE MOEITE WAARD

Vier Groninger kerken behoren tot het Grootse Museum van Nederland: een collectie van de mooiste kerken van Nederland. De Mariakerk van Krewerd is er een. Maar ook de andere drie verdienen een bezoek:

— **Sint-Hippolytuskkerk**

Concordiaplein 1, Middelstum

— **Adelskerk**

Hoofdstraat 134, Midwolde

— **Petruskkerk**

Hoofdstraat 74, Pieterburen

Op de site van de Stichting Oude Groninger Kerken tref je een schat aan informatie over de ruim negentig kerken die de stichting in bezit heeft. Het is het perfecte startpunt voor een verdere ontdekkingsstocht door het rijke religieuze erfgoed van Groningen. – groningerkerken.nl

TIP

Neem je fiets mee in de trein naar Stedum, Loppersum, Appingedam of Delfzijl en begin daar aan je tocht. Of huur een elektrische step, bij eglider.nl in de stad Groningen bijvoorbeeld, en maak je eigen 'step-proof custom route'.

HET LANDSCHAP ALS PODIUM

Tekst: Chris Zwart

Naast die bruisende stad staat Groningen toch vooral voor rust, uitzicht, natuur en bezinning. Toch zit er ook reuring in het Ommeland. Festivals als Hongerige Wolf, Grasnapolsky en Terug naar het Begin hebben Groningen omarmd. Ze vieren het bijzondere karakter van het Groninger landschap en erfgoed.

FESTIVAL HONGERIGE WOLF DOET HET ANDERS “DAN STA JE ‘S NACHTS TUSSEN ZÚLK HOOG GRAAN TE DANSEN”

Elke zomer viert Festival Hongerige Wolf de schoonheid van het Oldambt. Je gaat er niet heen voor dat ene bandje, maar voor de totaalervaring. Laat je onderdompelen in de combinatie van dorp en festival, met het landschap als adembenemend podium.

Festival Hongerige Wolf vindt plaats in het meest noordoostelijke puntje van Nederland. Niet op een typisch festivalterrein, maar verspreid over een heel dorp: Hongerige Wolf. Een mooiere naam is haast niet te bedenken. Anna van Houwelingen is de artistiek leider van het festival. Samen met haar team verzorgt ze de artistieke visie, het programma en de aankleding. Als bezoeker was ze bij de allereerste editie in 2011. Ze was direct verkocht.

“Het was echt heel bijzonder. Een beetje houtje-touwtje, op een leuke manier. Dan zat je ineens bij mensen in hun woonkamer een hele rare film te kijken. Hongerige Wolf was gek, was anders. Ik was nog nooit een festival tegengekomen waarbij een heel dorp verandert in een festivalterrein en alle bewoners in touw zijn om het mogelijk te maken.”

Zonder het dorp, met zo’n zeventig inwoners, zou Festival Hongerige Wolf er nooit zijn geweest. Het selecteren van de locaties en de programmatische invulling doet de organisatie elk jaar samen met de dorpsbewoners.

“Je merkt dat ze het heel leuk vinden om mee te denken. De band is goed. Het feit dat bijna iedereen meedoet met het festival zegt genoeg.”

FLUITENDE VOGELS IN HET AMBONEZENBOSJE

Het dorp en het landschap spelen een grote rol in het festivalprogramma. Ze vormen het decor. Op verschillende plekken kom je bijzondere, verrassende dingen tegen. Het Ambonezenbosje is zo’n plek. Het ligt net buiten het dorp, vlak achter de polderdijk.

“Ik vind dat de mooiste locatie, en heb er al meerdere magische momenten beleefd. Zoals toen er een meisje harp speelde, en ze door het gefluit van de vogels werd overstemd. Vorig jaar hadden we er een dansvoorstelling, waarbij het publiek met z’n allen aan een lang touw door het hele bos geleid werd. Iedereen was doodstil en keek alleen maar. Zoiets moois, middenin de natuur, dat is echt Hongerige Wolf.”

De uitgestrekte velden met geel, wuivend graan zijn een kenmerkend element van Hongerige Wolf. Ze vormen de achtergrond, maar worden soms ook onderdeel van het festival. “De laatste twee edities hebben we onze ‘dansson’ op een betonplaat midden tussen de halmen gezet. Dan sta je ‘s nachts tussen zulk hoog graan te dansen, fantastisch.”

De polderdijk is nog zo'n speciale plek. Een paar jaar geleden stond er een kunstinstallatie, een soort halve cirkel van hout waar je in kon zitten en de omgeving in alle rust in je op kon nemen. "Je zat er beschut en afgesloten van wat er achter je was, en keek uit op de kwelders. Heel mooi, alsof je naar het einde van de wereld kijkt."

LAAT JE VERWONDEREN

Bezoekers van Hongerige Wolf komen uit de provincie zelf, maar er zijn ook veel terugkerende bezoekers uit de regio's Amsterdam en Utrecht. Het laagdrempelige karakter maakt het festival voor iedereen leuk. "We hebben ook wel ingewikkelde voorstellingen, maar ik zorg er altijd voor dat die niet te lang duren. Ik wil graag dat mensen die normaal niet zo snel naar theater gaan bij een voorstelling belanden en dan denken: wauw, wat heb ik nu meegemaakt?"

Op Hongerige Wolf vind je bijna alle kunst disciplines: beeldende kunst, popmuziek, klassieke muziek, dans, theater en literatuur. Daarnaast kun je ook meedoen aan wat ze op het festival 'sensaties' noemen. "Je ziet bij de molen hoe graan vermalen wordt. Je gaat met een bewoner mee op een kwelderwandeling of je gaat mee op kiekendief-excursie." Ook voor kinderen is er een uitgebreid programma. "Op Hongerige Wolf is voor iedereen wat te doen. En als je even niks wilt doen ga je lekker op een strobaal zitten, om je heen kijken."

Overigens hoeft je op het festival geen bekende artiesten te verwachten. Het past niet bij het karakter, maar ook niet bij de doelstelling: "Je gaat naar Hongerige Wolf voor de ervaring. De kracht van het festival zit in het kunnen zien van dingen die je nog niet kent, en die je verwonderen."

ANDERE WERELD

Op 9,10 en 11 juli 2021 vindt alweer de tiende editie van het festival plaats. Het concept is door de jaren heen bewust hetzelfde gebleven. Zeker voor bezoekers uit de grotere steden moet Hongerige Wolf meer zijn dan een festival, vindt Anna: "Door het festival leren mensen ook het gebied kennen. Dat je echt uit je drukke bestaan stapt en je in dat idyllische dorpje onderdompelt, dat is wat we willen."

En wat gebeurt er met je, als je dat doet? "De sfeer van Hongerige Wolf moet je echt een keer ervaren. Het is een andere wereld waarin je belandt. Zo uitgestrekt en rustig. De tijd doet er even niet toe."

"DE KRACHT VAN HONGERIGE WOLF ZIT IN HET KUNNEN ZIEN VAN DINGEN DIE JE NOG NIET KENT"

Noorderzon, Eurosonic Noorderslag, Clash, Paradigm, Stadspark Live: Groningen is een echte festivalstad. Maar ook in de provincie gebeurt veel, bijna het hele jaar door. Het zijn bijzondere concerten of festivals met een heel eigen kleur en karakter. Hier zijn dorp en landschap het podium.

Grasnapolsky Maart

Grasnapolsky combineert het gevoel van blootsvoets in het gras met de warmte van een haardvuur. In voormalig strokartonfabriek De Toekomst ontdek je van alles: muziek, kunst en expedities in de omgeving. - grasnapolsky.nl

Terug naar het Begin Mei

Verborgen in de kerken van Noordoost-Groningen gebeuren mooie dingen: van betoverende muziek en ontwapende verhalen tot spannende kunstprojecten. Met je zelfgekozen route rijd je over kronkelende weggetjes en oude zeedijken. Plug uit en tune in. - terugnaarhetbegin.nl

Nog meer concerten en festivals ontdekken in de stad en provincie Groningen? Kijk dan op visitgroningen.nl/uit.

Dag van het Wad Juni

De Dag van het Wad vindt altijd plaats in het laatste weekend van juni. Maak kennis met de Waddenzee: luister naar spannende verhalen van een jutter, ga het wad op met een gids of slaap onder de sterrenhemel aan de dijk. - dagvanhetwad.nl

Pura Vida Augustus

Eens per jaar speelt het Noord Nederlands Orkest (NNO) het openluchtconcert Pura Vida, aan het Oldambtmeer in Blauwestad. Genieten van deze muziek in de buitenlucht is helemaal gratis. - blauwestad.nl

Zomerjazzfietsstour Augustus

Jazz in een schuur, jazz in een kerk. Ieder jaar in augustus vormt het Reitdiepdal het decor van de Zomerjazzfietsstour. Langs vijf verschillende fietsroutes vinden wel dertig concerten plaats in het prachtige wierdenland. - zjft.nl

OUDE
STAD
MET
EEN
JONG
HART

53° 13' 27" N, 6° 33' 18" E

11 KEER STAD

Je voelt de energie van de stad wanneer je vanaf de Martinitorren over de daken uitkijkt of door de eeuwenoude straten loopt. De stad Groningen barst van de onontdekte parels, knusse boetieks en kleinschalige kwaliteitsrestaurants. Loop zomaar eens een straat in. En open de poort naar een hofje waar je helemaal alleen kunt zijn. Of drink een biertje in een buurtcafé en maak kennis met de Groningse cultuur.

Een oude grijze Martinitorren

Bliksem, brand en instorting: de Martinitorren heeft het allemaal overleefd. Op de stoep zijn oorlogen gewonnen en verloren. d' Olle Grieze is met zijn 97 meter nog steeds het hoogste gebouw van de stad. Klim omhoog in deze tastbare geschiedenis. Bovenop is het uitzicht fantastisch. Weer beneden? Vergeet dan niet ook die mooie Martinikerk te bezoeken. - [visitgroningen.nl/martinitorren](https://www.visitgroningen.nl/martinitorren)

Uitgaan en muziek Vera

Vera is hét centrum voor de popcultuur in Groningen. Bands en artiesten die later wereldberoemd werden, hebben hier op het podium gestaan. Bij binnenkomst word je overweldigd door muren vol posters, krantjes en foto's uit een rijk muziekverleden. - [vera-groningen.nl](https://www.vera-groningen.nl)

Chillen in het groen Noorderplantsoen

Bij mooi weer liggen de oevers van de vijvers van het Noorderplantsoen vol met mensen. Zouden ze weten dat hier vroeger pittig oorlog is gevoerd? Dat dit eigenlijk de oude vesting is? Dat hier nog langer geleden hoogtes in het landschap ontstonden door voortstuwend landijs? Ach, waarom zou je je daarover druk maken, als je ook lekker in het groen kunt liggen.

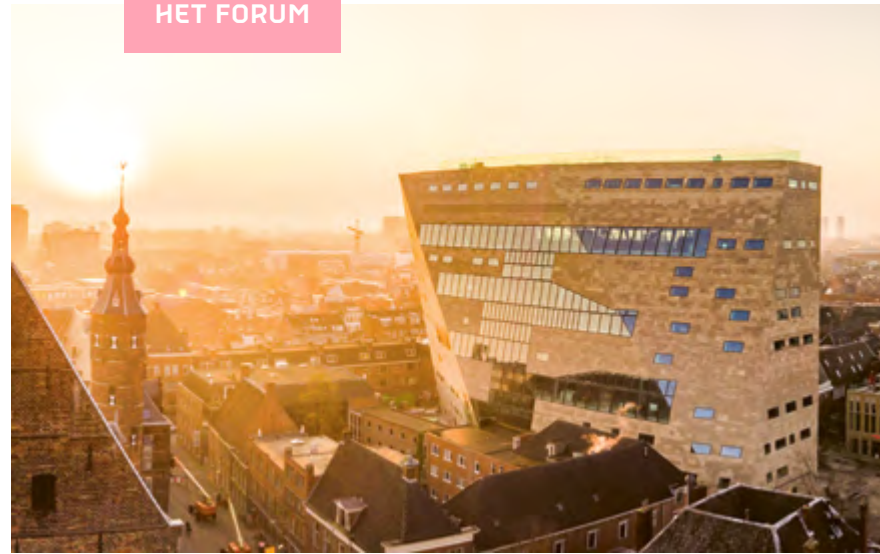
In een andere wereld Prinsentuin

Vlakbij de Martinitorren ligt het rustigste plekje van de binnenstad. Binnen de muren van de Prinsentuin ben je in een andere wereld. Struin door de schaduwrijke loofgangen, geniet van een kopje thee bij de theeschenkerij of lees een boek op een bankje en vergeet de tijd.

Bruisende markt Vismarkt

Marktlui roepen hun verkoopleuzen, terwijl fietsers hun weg vinden tussen de voetgangers. Mensen kopen hun lunch in de oude Korenbeurs of prikken met een vorkje in hun kibbeling. In de historische panden rond de markt heten winkels en horeca je welkom onder het toezien van de Der Aa-Kerk. De Vismarkt is op en top stadse bedrijvigheid. En dat al eeuwenlang.

HET FORUM

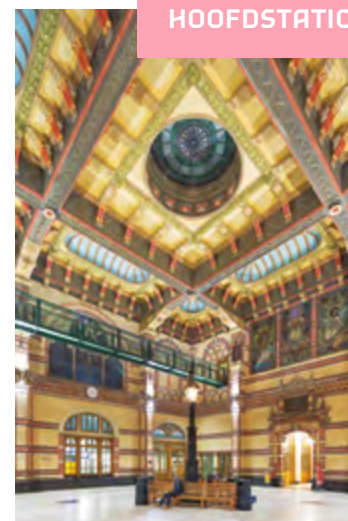
GRONINGER MUSEUM

DE GROENE STOEL

HOOFDSTATION

Ontmoetingsplek Forum Groningen

In het hart van de binnenstad staat sinds kort het markante Forum. Het is een ontmoetingsplek voor iedereen die nieuwsgierig is naar de wereld van nu en de mogelijkheden van morgen. Binnen vind je Storyworld, filmzalen, het Smartlab, horeca, Groningen Store (VVV), de stadsbibliotheek en het hoogste dakterras van Groningen. Uiteraard met een fenomenaal uitzicht. - [forum.nl](https://www.forum.nl)

Adembenemend Hoofdstation

In Groningen is het geen ramp wanneer je de trein hebt gemist. De statige stationshal is adembenemend. In dit mooiste station van Nederland kijk je je ogen uit.

Eten en drinken De Groene Stoel

Bij de Groene Stoel ontsnap je aan de drukte van de stad. Naast goed biologisch eten heeft de Groene Stoel een goed verhaal. Met een opleiding en zicht op een baan in de horeca, helpen ze vluchtelingen het vertrouwen in zichzelf terug te krijgen. - [visitgroningen.nl/groenestoeel](https://www.visitgroningen.nl/groenestoeel)

Statige pakhuizen Hoge en Lage der A

De oude pakhuizen langs het diep verklappen de bedrijvigheid van weleer. Schepen voeren hier af en aan en je hoorde de hele dag ratelende wielen en getrappel van paardenhoeven. Struinend langs de kades struikel je over de monumenten. Alsof je een schilderij in stapt.

Shoppen Laif & Nuver

Kom je vergapen aan mooie spullen en cadeaus in deze gloednieuwe winkel. Hier vind je lifestyle- en cadeauartikelen, woondecoratie, meubelen en een hele hoop inspiratie. - [laifenuver.nl](https://www.laifenuver.nl)

Veelzijdig met durf Groninger Museum

Het Groninger Museum staat er al sinds 1994, maar de opvallende architectuur van het museum is nog altijd onderwerp van discussie. Laat dat kleurrijke uiterlijk vast voldoende aanleiding zijn voor een bezoek. De energie spat hier van de muren. De veelzijdige collectie en de vernieuwende tentoonstellingen maken de ervaring compleet. - [groningermuseum.nl](https://www.groningermuseum.nl)

MARTINITOREN

VERA

HOG E EN LAGE DER A

ONTDEK DE EINDELOZE HORIZON VAN DE GRONINGSE WADDEN

Voor de pracht van de Wadden hoef je niet naar een eiland. Van het Oldambt tot het Nationaal Park Lauwersmeer: aan de 100 kilometer Waddenkust van Groningen valt een boel te beleven. Laat je verrassen door de onverwachte schoonheid van kwelders en polders of maak een wandeling over

de bodem van de zee. Zie hoe de zeehonden op de zandbanken wachten tot de vloed nieuw voedsel komt brengen en kijk je ogen uit bij de duizenden trekvogels die snacken langs de randen van de Dollard. De kracht van het Wad ontdek je in Groningen.

Wil je meer weten over het Groninger waddengebied?
Kijk op www.visitwadden.nl

WADDEN

PRINSENHOF
GRONINGEN

GRAND CAFÉ

HOTEL

RESTAURANT NASSAU

WWW.PRINSENHOF.NL

+31 (0) 50 3176555 | MARTINIKERKHOF 23 | HOTEL@PRINSENHOF.NL

DE OUDE GRIJZE MARTINI- TOREN

Bliksem, brand en instorting: de Martinitoren heeft het allemaal overleefd. Op de stoep zijn oorlogen gewonnen en verloren. d' Olle Grieze is met zijn 97 meter nog steeds het hoogste gebouw van de stad. Klim omhoog in deze tastbare geschiedenis. Bovenop is het uitzicht fantastisch. Weer beneden? Vergeet dan niet ook de Martinikerk te bezoeken.

ER GAAT NIETS BOVEN

VAN DE
GEBAAANDE
PADEN

MAAK JE EIGEN ROUTE

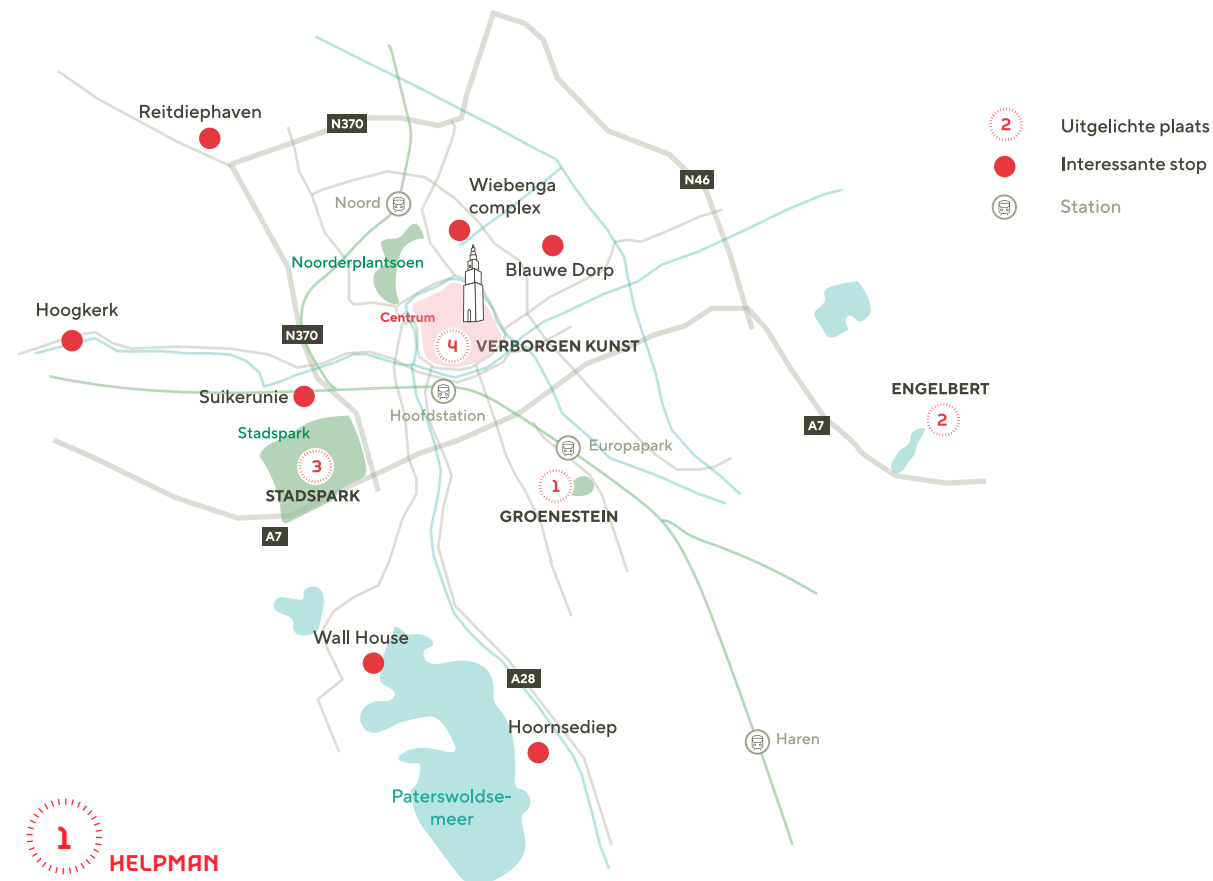
IN EN ROND DE STAD

Hoe je een stad het beste ontdekt? Door zelf op ontdekkingstocht te gaan natuurlijk. Pak net even dat andere straatje. Kijk eens omhoog of juist naar beneden. En ga zeker ook even die bruisende binnenstad uit. Zo ontdek je het meest en verras je jezelf. Hier geven we je alvast wat tips. Maar de route: die maak je zelf.

Groningen heeft een groot gevaar: je blijft plakken in de binnenstad. En dat is best jammer, want ook een eindje verderop barst het van de onontdekte parels: een bijzonder gebouw, een groene oase, een buurt om je vingers bij af te likken, een kleinschalig kwaliteitsrestaurant. Wandel maar rond of stap op de fiets en laat je verrassen. Drink een biertje in een buurtcafé en maak kennis met de Groninger cultuur. En durf te vragen. Die vriendelijke Stadger naast je heeft vast nog een tip.

DE SUIKER

1 HELPMAN

Het ene kapitale huis na het andere komt voorbij in Helpman en de naastgelegen wijken Villabuurt en Coendersborg. Eigenlijk is Helpman een oud dorp, opgeslokt door de stad. Al eeuwen geleden werd de plek ontdekt door rijke Groningers. Hier, op de Hondsrug, bouwen zij hun 'buitens' in het groen. Heel bijzonder is Landgoed Groenestein. Het ligt als een Matroesjka in de wijk: een groene oase in een groene oase. Fiets of wandel door de straten en we weten zeker dat je een verhuizing overweegt. Uit eten gaan doe je hier ook uitstekend. Bij Bistro Basta bijvoorbeeld (bistrobasta.com), de in Groningen wereldberoemde Italiaan Contini (contini.nl) of Uit de Buurt (uitdebuurt.com). De naam verklapt al wat er op de kaart staat. En kan het nog lommerijker dan Helpman? Ja hoor, fiets via Essen maar eens naar Haren en Glimmen. Pak dan onderweg ook even die mooie brug over het spoor mee. Hier trainen wielrenners graag hun kuiten in het verder zo vlakke land.

2 NATUURBAD ENGELBERT

Op een warme dag kan je voor een verfrissende duik naar het Stadsstrand. Maar wie een beetje van nostalgie houdt, gaat naar Engelbert. Op weinig plekken in Nederland ligt nog zo'n puntgaaf openluchtzwembad. Ervaren zwimmers duiken van de beroemde duiktoren van vijf meter hoog. Hier hangt de sfeer van een vakantie in de jaren vijftig. Bij het naturbad hoort een verhaal. Het was er niet geweest zonder de Woldjesspoorlijn. Die gaat snel op de fles maar verbindt tussen 1929 en 1942 Groningen via Slochteren met Delfzijl. Voor de spoordijk is zand nodig, en dat komt uit het naturbad. In Engelbert staat trouwens nog een mooi station van die spoorlijn. De omgeving is groen en nodigt uit tot een fijne fietstocht die je als je even niet oplet tot ver voorbij Slochteren kan brengen. – naturbadengelbert.nl

WALL HOUSE

HOORNSEDIJK

OOK DE MOEITE WAARD

Oosterpark en het Blauwe Dorp

Voor de ervaring van een Gronings dorp hoef je de stad niet uit. Ga maar eens naar het Blauwe Dorp in de Oosterparkwijk. Hier staan schattige 'huisboerderijtjes' in het groen. De Oosterpark zelf staat vol met parels van Amsterdamse School architectuur. Eten kan bij aanschuifrestaurant Bie de Buuf (biedebuuf.nl). En bij Microbranderij Koffiestation (koffiestation.nl) ruik je de geuren van koffie.

De Suiker

Wat over een paar jaar een levendige nieuwe woonwijk moet zijn, is nu een experimenteerplek. Het terrein waar vroeger de Suikerfabriek huide bruist van het initiatief. EM2 bijvoorbeeld, RebelRebel Hostel, inschuifrestaurant De Wolkenfabriek en Paradigm: de beste underground club van de Benelux. – suikerterrein.nl

Wall House

Utrecht heeft het Rietveldhuis, Fayette County heeft Fallingwater en Groningen heeft het Wall House. Eigenlijk is het gek dat hier niet dagelijks drommen toeristen voor de deur staan. Want zo bijzonder is het huis: een icoon uit de internationale architectuurgeschiedenis van de hand van John Hejduk. – groningermuseum.nl

Hoogkerk

Zelfs veel Groningers weten niet dat Hoogkerk een ruwe diamant is. Hou je van rauw en industrieel? Ga dan kijken. De Halmbuurt is een charmante fabriekswoonwijk. De huizen horen bij Strokartonfabriek De Halm: één brok robuuste Groninger baksteen. Op een steenworp afstand ligt nog zo'n buurt: de Suikerbuurt. Achter de huizen doemt de enorme fabriek van Suiker Unie op.

Reitdiep Haven

Een van de meest gefotografeerde stukjes Groningen is Reitdiephaven. Mooi of lelijk? Het is in ieder geval zeer kleurrijk, met een Scandinavische touch.

Hoornsedijk

Op een smalle strook langs het Hoornsemeer fiets je volop in het groen. Het Hoornse Diep, zo heet de Drentse Aa hier, kronkelt vrolijk met je mee.

Wiebengacomplex

Het Wiebengacomplex in de Korrewegwijk is in 1923 het modernste gebouw van Nederland. Nieuwe Zakelijkheid, zo heet de architectuur. Het is zó modern dat de stad het een paar jaar na oplevering snel verstopt achter een rij huizen. Tegenwoordig is het een Rijksmonument. Nog altijd is het complex in gebruik als onderwijsinstelling.

3 STADSPARK

Wát een cadeau krijgt Groningen in 1907. Een compleet park! Een van de weldoeners is grootindustrieel Jan Evert Scholten, schattig geworden van de suikerbiet, de aardappel en het stro. Het Stadspark anno nu is een van de groene kroonjuwelen van Groningen. Hier komen rijke geschiedenis én een bijzondere natuur samen. En laten we je meteen maar een geheim verklappen. Het populaire Noorderplantsoen vlakbij de binnenstad is mooi, maar het Stadspark is nog veel mooier. Bovendien is het rustiger en véél groter. Sonsbeek in Arnhem, het Vondelpark, het Haagse Zuiderpark: ze verbleken bij de 140 hectare van dit groene cadeau. Met kinderen op pad? Dan mag je de kinderboerderij niet overslaan. Verder is het een kwestie van wandelen, fietsen en hangen aan het water met prachtige uitzichten over het park, ontworpen in Engelse sferen.

4 VERBORGEN KUNST

Blijf je toch liever in de binnenstad? Ervaar dan dat kunst in Groningen lang niet altijd op een sokkel hoeft te staan. Het is van de stad. Let maar goed op dan ontdek je steeds meer. Sommige kunstwerken zijn beter verstopt dan andere. Zeker de Folkingestraat zit er vol mee. Van een bronzen deur die nooit opengaat tot een gemetselde tekst in een muur. Aan het Hoge der A zitten zes bronzen kikkers op straat. En onder drie bruggen zit ook kunst verstopt. Wachten op de brug is dus geen straf. En vergeet ook die prachtige bouwwerkjes niet die op veel plekken in de binnenstad opduiken: van de videobusstop van Rem Koolhaas en het Tschumipaviljoen tot een markant urinoir, eveneens van Rem Koolhaas. Erwin Olaf maakte de foto op het ronde toiletgebouw. – kunstopstraat.nl

STADSPARK

URINOIR KOOLHAAS EN OLAF

REITDIEPHAVEN

53° 14' 12.4" N, 7° 12' 24,6" E

OP DE GRENS VAN LAND EN WAD

11 KEER NATUUR

Groningen is geboetseerd uit water, klei, zand en veen. Hier sta je tot je enkels in het slik van de Waddenzee en vaar je langs zandplaten vol zeehonden. Miljoenen trekvogels vullen de lucht. Konikpaarden sieren de weiden rond het Lauwersmeer. Maar vergeet ook de bossen niet en de lieflijke dalen van beken en rivieren als de Ruiten Aa en de Drentse Aa. En mensen? Die vind je hier nauwelijks. Voel je dus niet bezwaard om een tijdelijke voetafdruk achter te laten in een ongerept stuk grond.

Een droompaleis van stro Hayema Heerd

Slapen in een strokasteel, in een hemelbed van stro. Heel veel natuurlijker kan het niet. Maar in een huifkar, een stro-iglo of gewoon je eigen tent of caravan mag ook. Ontbijten doe je aan een picknicktafel met uitzicht over het weidse Groninger landschap.
- hayemaheerd.nl

Leuk met kinderen DoeZoo

Als je denkt dat de natuur saai is, dan ben je vast en zeker nog nooit in de DoeZoo geweest. Ooit een slang om je nek gehad? Of een stinkdier geaaid? Al je zintuigen komen aan bod in deze bijzondere dierentuin: horen, zien, voelen, ruiken en proeven.
- doezoo.nl

Ruige natuur Nationaal Park Lauwersmeer

De natuur in het Lauwersmeer is zo bijzonder dat het is uitgeroepen tot Nationaal Park. In de rust en ruimte van het park valt veel te ontdekken. Bijzondere bloemen, enorme aantallen vogels en geweldige vergezichten.
- np-lauwersmeer.nl

Vogels kijken De Onlanden

Onder de rook van de stad Groningen ligt een natuurgebied van circa 3.500 aaneengesloten voetbalvelden groot. Hier spot je met een beetje mazzel de mooiste vogels in de 26 meter hoge uitkijktoren. En misschien zie je een ree, een vos of zelfs een otter!
- natuurmonumenten.nl

Buiten de dijk Kiekkaaste

Kijk hoe het water golft over het slik terwijl de vogels hun eten bij elkaar scharrelen. De Kiekkaaste bij Nieuwe Statenzijl is de enige Nederlandse vogelkijkhut buiten de dijken. Hier heb je een prachtig zicht op de beweeglijke natuur.
- groningenlandschap.nl

Leuk met kinderen Blotevoetenpad Opende

Is het een hindernisbaan? Een wandelpad? Allebei? Twee dingen weten we zeker: je schoenen en sokken gaan uit en schoon blijf je niet.
- staatsbosbeheer.nl

LAUWERSMEER

OLDAMBTMEER

KANO RUITEN AA

VOGELS KIJKEN

BLOTEVOETENPAD OPENDE

UITKIJKTOREN DE ONLANDEN

WADLOPEN

Wandelen en fietsen

Noordlaarderbos

Dit bos voelt als een sprookjesbos. Karrensporen herinneren aan de oude weg tussen Coevorden en Groningen. En pas op: ze lopen ook langs grafheuvels en een galgenbergje. In en om het Noordlaarderbos kun je fantastisch fietsen en wandelen.

- natuurmonumenten.nl

Kanoën

Dal van de Ruiten Aa

In Westerwolde konkelt het riviertje de Ruiten Aa weer als vanouds door het landschap. Dieren en planten hebben er alle ruimte. Hier kun je prachtig wandelen en op verschillende plekken kun je kano's huren. Leuk door de lichte stroomversnellingen en de kronkelende rivier.

- natuurmonumenten.nl

Museumtuin

Domies Toen

Hoeveel verschillende soorten planten kun je kwijt op krap een hectare? In Domies Toen in Pieterburen staat de teller op 950. Deze museumtuin is een kleur- en bloemenrijk voorbeeld van een 'slingertoen', de Groninger variant van een Engelse landschapstuin. Al wandelend hoor je even niets anders dan zoemende insecten.
- domiestoen.nl

Watersport

Oldambtmeer

Daar waar vroeger geel graan stond, maakt de wind nu blauwe golven. Hier kun je wandelen, fietsen en boottochtjes maken. Een sloep, motorboot, zeilboot of kano huur je in de jachthaven.
- oldambtmeer.nl

Tot je knieën in het slik

Wadlopen

Je zet een stap vooruit met je rechtervoet, maar je linkervoet blijft steken in het slik. Je benen blijken tot aan je knieën zwart te zijn. Wadlopen is een unieke ervaring die je nooit meer vergeet.
- visitgroningen.nl/wadlopen

DOEZOO

WESTERWOLDE EEN DRENTS LANDSCHAP VERDWAALD IN GRONINGEN

Tekst: Wim Boetze & Peter de Kan

Westerwolde? Er zijn maar weinig bereide Nederlanders die de Groningse regio weten te vinden. Reden genoeg voor landschapskenner Wim Boetze en bioloog en ontdekkingsreiziger Peter de Kan om samen een lang weekend op pad te gaan en juist dit gebied te verkennen.

Het kan, vooral in de winter, ongekend stil zijn in Westerwolde. Dat merken we als we in de laatste week van februari op pad gaan. Wie in Drenthe rondreist en vanaf de Hondsrug de uitgestrekte Veenkoloniën overziet, besluit vaak om huiswaarts te keren. Dat is jammer, want zo blijft onbekend dat je na dertig kilometer doorfietsen beloond wordt met nóg meer romantisch landschap. Westerwolde is het meer dan waard om gekend te worden. Het lommerrijke landschap versiert de oostgrens tussen Groningen en Duitsland.

Vanuit het noorden is Blijham de poort tot Westerwolde. De beek de Westerwoldse Aa is de hoofdnerf. Er is een snelle route via de provinciale weg en een langzame – de oude hoofdweg – met dorpen en dikke laanbomen. Wij nemen natuurlijk de oude weg, die, begeleid door de Aa, tot aan Ter Apel loopt. We zien hoe de lijnen van weg en

stroom elkaar voortdurend bespelen. Ze stoten elkaar af, zoeken elkaar op, vlechten zich in elkaar. Ondertussen speelt er zich voor onze ogen een film af vol kijkgenot met lanen, singels, erven, boerderijen en dorpen. We ontmoeten prachtige oude buurtschappen, zoals Wessinghuizen, Ter Wupping, Smeering, Ellingersinghuizen en Ter Borg. Oude boerderijen met sober-monumentale architectuur. De zware eiken en linden op het erf maken het schilderachtig. Hier lijkt in eeuwen niets veranderd.

Stuur je een bioloog en een landschapskenner op pad, dan gaat dat natuurlijk gepaard met grondig terreinbezoek en kaartstudie. Dit leert ons hoe smal het beekdallandschap op sommige plekken is. Gelukkig is de afgelopen twintig jaar veel verbeterd. We kijken tijdens onze tocht uit over grote oppervlakten ontginningsgrond, grenzend aan het beekdal, die weer zijn veranderd in nieuwe natuur. Grote lengtes van de gekanaliseerde Ruiten Aa zijn weer in hun oorspronkelijke meanderende loop teruggebracht. De beek is weer snelstromend gemaakt. En de oude landbouwgronden? Die zijn nu merendeels in bezit van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Voor wie van wandelen houdt: hier ben je aan het juiste adres.

**“DE ZWARE EIKEN EN LINDEN
OP HET ERF MAKEN HET
SCHILDERACHTIG.”**

Op een heuvel langs de Aa bij Sellingen treffen we een statief met een draaibaar toneelkader. Het is een werk van kunstenaar Adriaan Nette, geïnspireerd door de ingrepen in de beek. Op de rand van het kader lezen we een tekst van de benedictijner monnik en architect Dom Hans van der Laan: "Alsof de natuur wacht op het werk van onze handen om geheel compleet te zijn." De heuvel kreeg later in een periode van vijftien jaar vijftien hardstenen treden met in elke trede een dichtstrofe van een bekende dichter. De heuvel wordt in de volksmond de dichtersheuvel genoemd. Kunstenaar Adriaan Nette noemt het geheel 'Theater van de Natuur'.

Waar het landschap in de Drentse variant meer opgepoetst is door de toeristenindustrie heeft Westerwolde een zekere ruigheid behouden. De boerderijen worden vaak nog

bewoond door generaties van oude boerengeslachten. Een erf is een grasveld met een paar dikke bomen en soms een rododendron voor wie eens gek wil doen. Veel wegen zijn nog zandwegen met daarnaast een fietspad – zoals het in de jaren vijftig in de zandlandschappen van heel Nederland doodnormaal was.

De horeca in de grotere dorpen voorziet de toerist over zo'n dertig kilometer van broodje bal tot zigeunerplates. In de winter haal je een bammetje gezond bij de bakker in Sellingen. Er zijn daarnaast ook plekken waar de streek een stuk uitbundiger wordt gevierd, zoals bij Gasterij Natuurlijk Smeerling (gasterij-natuurlijk-smeerling.nl). Wij gingen gedurende ons tweedaags winterverblijf voor een goede kaart en bier van de tap naar het Boschhuis in Ter Apel (hotelboschhuis.nl).

Maar laat duidelijk zijn dat we de 'culinaire nuchterheid' elders op de route volledig voor lief nemen. Tijdens ons verblijf hebben we nauwelijks een streekbus gezien, laat staan een taxi. Wel reden we ons met eigen vervoer vast in de doorweekte grond van het Metbroekbos bij Smeerling. Desondanks bleven we volop genieten van dit heerlijke landschap en van een sterrenhemel mét Melkweg zoals we die thuis nog nooit hadden gezien.

Ook voor overnachtingen is er zeker aanbod, in de zomer en in de winter. Veel is kleinschalig en vriendelijk. Wat grootschaliger verblijfstoerisme vind je in Villapark Weddermeer, waar buiten het toeristenseizoen volop rust heerst. Ideaal om in die periode in een van de van alle gemakken voorziene villa's van je stress af te komen of eindelijk eens te beginnen aan dat boek dat je altijd al had willen lezen of schrijven.

"WE BLEVEN VOLOP GENIETEN VAN DIT HEERLIJKE LANDSCHAP EN VAN EEN STERRENHEMEL MÉT MELKWEZ ZOALS WE DIE THUIS NOG NOOIT HADDEN GEZIEN."

Wij waren zo laf om *off-site* te gaan en in de vesting Bourtange een hotelkamer te boeken. Ook niet verkeerd. Al doe je het alleen al vanwege de sensatie om 's avonds bij schemer in je eentje door een goed geconserveerd monument te wandelen. Of om de dag af te sluiten met een jenevertje in het gezellige vestingcafé. Waarmee we maar gezegd willen hebben dat Westerwolde meer heeft dan kronkelende beken met doorwaadbare plaatsen en veel natuur langs de oevers.

We hadden het nog willen hebben over de pittoreske ligging in het landschap van de Borg Wedde, het prachtige Ruiten Aa Kanaal met zijn acht sluizen en het klooster in de oude bossen van Ter Apel. Maar het landschap van Westerwolde is er een van stilte en – hoe Gronings – van weinig woorden. Dit kun je allemaal het beste zelf ervaren.

ER GAAT NIETS BOVEN

RAUWE WILDERNIS OPEENOUDE ZEEBODEM

Nationaal Park Lauwersmeer is een uniek natuurgebied. Eerst was het water hier zout, nu is het meer zoet. Het gebied herbergt unieke flora en fauna. Wilde konikpaarden, (roof)vogels en een kleurrijke plantengroei. Je kunt er wandelen, fietsen, varen, met een tuk tuk en op safari. Rust, ruimte en rauwe wildernis.

NAAR DE DIJK

Tekst: Bram Esser • **Fotografie:** Peter de Kan

Naar de dijk? Dat kan bij Noordpolderzijl: een unieke stek met een heerlijk bruin café waar alles doodnormaal is gebleven. Maar er zijn meer plekken waar je volop kunt genieten. Bram Esser, auteur van het boek Kustverhalen, en fotograaf Peter de Kan gingen op pad. Niet naar Noordpolderzijl, maar juist naar de plekken die wat minder bekend zijn. Op naar de dijk, op naar het wad!

DEEL 1: NIEUWE STATENZIJL RUIMTEREIZEN BEGINT HIER

De fietstocht van Winschoten naar Nieuwe Statenzijl is niet pittoresk. Tenminste, niet in de traditionele betekenis van het woord. Er zijn andere dingen. Het is haast een spirituele ervaring om hier in je eentje door het land te fietsen. Want of je nou alleen bent of met zijn tweeën, fietsen doe je uiteindelijk altijd alleen. Tijdens de tocht word je dan vanzelf geconfronteerd met het overschot aan ruimte waar je doorheen moet. Sterker: die ruimte valt over je heen.

Dat gevoel van absolute nietigheid heb je lang niet altijd. Het overkomt je als je afstapt en even stilstaat. We hebben geluk dat het niet of nauwelijks waait op de winterse dag dat we naar de Dollard fietsen. Als we afstappen en in een veld gaan staan, valt de stilte over ons heen. Die stilte heeft iets machtigs en overweldigends; het heeft aanwezigheid. Dat komt ook omdat je zo ontzettend ver kan kijken en tegelijkertijd beseft dat vrijwel niets of niemand zich in de ruimte verroert, tenminste, zo lijkt het. Heel veel uitzicht met heel veel stilte, dat leidt tot een vervreemdende buiten-de-wereld-sensatie.

Dit is wat astronauten meemaken, schiet het door ons heen, als zij in de ruimte zweven en naar de aarde kijken. Dan voelen zij het gewicht van de stilte ook. Dat kan niet anders. Toeristisch ruimtereizen kan dus eigenlijk al, je hoeft alleen maar op de fiets of te voet door Noordoost Groningen te gaan, op weg naar de dijk.

Soms bereiken je geluiden van het land. Het praat met je, fluistert in je oor. Kort voorbij Drieborg staan we in het veld en horen we een opvallend knappend geluid als van waterbelletjes. “Dat is water dat wegtrekt in de klei,” legt een voorbijganger uit. Hij heeft grijze bakkebaarden en een pet op zijn hoofd. De voorbijganger laat zijn pekinseesje uit en interesseert zich voor de geschiedenis van het Oldambt. Even denken we dat het een verdwaalde Engelsman is; zo ziet hij eruit. Maar hij blijkt uit de stad Groningen te komen en is na zijn pensioen naar Driebond verkast.

“We krijgen bijna geen bezoek omdat de familie zegt dat we aan het einde van de wereld wonen. Het is maar hoe je het bekijkt natuurlijk. De wereld ligt hier ook aan je voeten.” We knikken. Als ruimtereizigers hebben we begrepen wat hij zegt.

Verderop, bij de doorsteek van de slaperdijk, wordt een knoop in de eeuwigheid gelegd en begint de tijd weer in z'n natuurlijke ritme te stromen. Zo'n doorsteek – door de ingenieur coupure genoemd maar door de boer waarschijnlijk gewoon een dijkgat – is een verzamelplek. Twee polders komen hier samen. Op de dijk staat het kenmerkende schotbalkhuisje. Hier worden de balken bewaard die bij een dijkdorbraak in de sleuven van de dijkwand geschoven kunnen worden.

We lezen het korstmos op de bakstenen dijkwand. De lucht is hier zuiver. Aan de andere kant is een bankje geplaatst waar je even uit kan rusten. We kijken uit op een vogelverschrikker. Tip: doe dat niet te lang, want je gaat vanzelf denken dat hij beweegt.

Naarmate we dichterbij de Dollard komen, worden de boerderijen schaars maar groter. Het zijn enorme joekels midden in de polder. Vooral het ‘achterlijf’ van de boerderijen is fors. Het zijn voormalige graanschuren, of nog steeds. Het lijkt wel alsof de boerderij uit de schuur is gekropen – en dat klopt natuurlijk ook. Menig boer woonde vroeger gewoon in de schuur en pas toen het geld binnenkwam, werd er een woonhuis voor gezet.

Eenmaal aangekomen bij Nieuwe Statenzijl mogen we als toetje voor het harde fietsen even over de houten vlonder buitendijks. De smalle vlonder voert ons tussen het riet naar de Kiekkaaste: een vogelkijkhuisje midden in de kwelder. Om je heen zie je een zee van riet dat haast lijkt te zweven boven het grijze water van de Dollard. Het geel van de halmen is een verwijzing naar het graan dat binnenkort weer fier op het land zal staan aan de andere kant van de dijk.

Meeneemtip:
Neem je zwembroek mee voor een frisse duik onderweg.

DEEL 2: BOKUM

DE KWELDER LONKT

We nemen een flinke aanloop om de zeedijk over te komen. Het waait hier, maar het gaat nog. Kale boomkruinen staan als harde kammen aan de horizon. Kloosterburen, waar de kustlijn ooit vlak langs liep, is ons beginpunt. Mooi dorp, Kloosterburen; alles opgetrokken in dezelfde kleur rode baksteen. Het is een katholiek dorp, waar carnaval gevierd wordt. Een vrouw vertelt ons dat ze pakweg veertig jaar geleden niet door het Protestantse Kruisweg mochten met hun met hun praalwagens. Ierse toestanden op het Hogeland.

Sinds de negentiende eeuw is er een behoorlijke leel aan land bijgekomen. Dat merk je als je loopt. We passeren de boerderijen nieuw en oud Bokum van de familie Meijer. Op het erf liggen stapels stenen en allerlei variaties aan bulten. Boeren zijn bultenmakers. Niet alleen op het erf, ook op betonnen platjes langs het veld zien we bulten. We treffen aarde en een berg krieltjes rondom een elektriciteitshuisje. Bulten. We kijken ernaar als voorbereiding op die grote bult, die bult der bulten: de dijk.

We steken de slaperdijk door bij Bokum. Het land erachter heeft iets liefelijks, een zweem van lichtgroen zweeft over de zeeklei. Het glooit een beetje. Langs de Groningse en Friese kust wordt zestig procent van de wereldproductie aan pootaardappelen verbouwd. Bij de zeedijk aangekomen zien we links een klein natuurgebiedje. Een vrachtwagentje nadert en twee mannen beginnen losse hekdelen uit te laden. We willen weten wat ze van plan zijn.

"We gaan een paar schapen van het land halen, die staan hier op het veld bij een boer."

"Hoe weet je welke je moet hebben?"

"Het zijn mijn schapen, dan zal ik het toch wel weten."

"Hoe heet dat meertje daar?"

"Feddemma's plas, het is van Staatsbosbeheer."

"Hoe komt dat daar? Waarom een natuurgebied middenin zo'n rationeel landschap? Is het een eendenkooi?"

"Geen idee, daar houd ik me helemaal niet mee bezig. Dat interesseert jullie dan weer."

We gaan door. De man heeft schapen, maar geen land. Feddemma's plas blijkt in 1924 gegraven te zijn toen bij de aanleg van de Julianapolder de dijk niet hoog genoeg bleek te zijn. Op het laatste moment moest hij nog opgehoogd worden, met de grond uit de plas dus.

We kijken naar het meertje en het moerasbosje dat er omheen gegroeid is. Dan kijken we naar de dijk die net doet alsof z'n neus bloed; alsof ie er altijd al geweest is. Maar dat is niet zo. Feddemma's plas bewijst dat. De dijk is een bult en dat betekent dat er elders gaten zijn gegraven. Uit welke enorme kleiput is dit dijklichaam geboren? Met die vraag beklimmen we het strakke biljartlaken van gras. Het gras gaat naadloos over in het asfalt. Dit is ingenieurskunst pur sang. De wind is inmiddels toegenomen en wij kijken verlangend naar de kwelder.

We trotseren een veehek en betreden het buitendijkse gebied. De kwelder is het tegenovergestelde van de dijk. Het is diffuus en onzeker land. Het is een plek waar je mee moet leren onderhandelen. Mag ik erdoor? Of moet ik daarlangs? Het

GRONINGEN

NAAR DE DIJK

landschap laat het je weten, nee voelen! We worden uit ons evenwicht gebracht, glibberen voort, vinden weer vaste grond onder onze voeten. We werken met de materie.

Naar de grond turend zie ik miniatuurgebeurtenissen. Sluik hangend gewas – slijkgras, schijnspurrie – slib rondom met groenglazuur van algenslijm. Rijshout ligt opgestapeld tussen een rij parallel geplaatste paaltjes, afgezet met gecoat ijzerdraad. Slib en slijk drommen samen. Er zijn in dit gebied van de jaren dertig tot de jaren vijftig honderden werklozen aan het werk gezet bij de landaanwinning. Het maakte niet uit of je in de jaren daarvoor gewerkt had als leraar Latijn of als putjesschepper. Voor iedereen gold: handen uit de mouwen. We zijn humaner geworden voor de werklozen, maar ook voor de natuur. Ze mag er zijn, ze moet er zijn, ook voor de mens.

Kleine met riet begroeide eilandjes lijken te zweven op het water. Er komt een verlangen bij ons op om hier te blijven. Maar het landschap is meedogenloos. Als je er naartoe loopt, zak je weg; als je hier blijft dan word je opgenomen en word je

echt een met de natuur. We hebben dan wel geen bergen in Nederland, maar ook de Waddenzee kan gevaarlijk zijn.

Er zijn weinig landschappen waar je zo druk mee bent als met de kwelder. We voelen onze spieren. Het zuigende slik, dat ons in onbalans brengt, heeft ons een lesje nederigheid geleerd. Dit land is misschien onvast en onzeker. Maar het is uniek en iedere Nederlander moet erheen om te snappen wat het betekent om tussen land en water te leven.

We keren terug over de dijk, met het prachtig geel geleverde kerktoertje van Hornhuizen in het vizier. Daar drinken we koffie en nemen we de bus terug naar Winsum om van daaruit de trein naar Groningen te pakken.

Meeneentip:
Vergeet je zonnehoedje niet, anders heeft je partner niets om achteraan te rennen.

HIER KUN JE OOK NAAR DE DIJK

Je kunt in Groningen op meer plekken naar de dijk. Sommige zijn bekend, naar andere moet je even zoeken. Daar tref je prachtige uitzichten over de kwelders en de enige overgebleven echte natuur van Nederland: de Waddenzee.

PIETERBUREN

Vanuit de wadloophoofdstad van Nederland en het dorp van het welbekende zeehondencentrum kun je natuurlijk makkelijk naar het wad. Tussen Pieterburen en de dijk ligt een mooi fietspad. Ook met de auto kom je er wel. Al is het natuurlijk mooier om ook hier gewoon te gaan wandelen of fietsen. Omhoog bij Pieterburen en weer terug via Westernieland bijvoorbeeld.

LAUWERSOOG

In de haven van Lauwersoog vertrekt de boot naar Schiermonnikoog. Maar er is heel veel meer te doen. Op en rond de dijk vind je kunst: van een enorm visnet en een uitkijkpost tot een trap in de dijk. Een visje eten kan hier uitstekend, met uitzicht op het wad. Wandelen, fietsen: het kan er allemaal. En met de auto kom je hier misschien wel het aller makkelijkst van alle bestemmingen aan de dijk.

NOORDKAAP

Het meest noordelijke puntje van het Nederlandse vasteland, dat is Noordkaap. Kunstwerk 'De Hemelpoort' markeert de plek. Vanaf hier heb je vrij uitzicht over het water en de oneindige hemel boven het Wad. Noordkaap ligt ongeveer tien kilometer ten noorden van Uithuizermeeden. Vanaf het dorp staan er bordjes. Volg de route met de auto, de fiets of te voet.

PUNT VAN REIDE

Deze smalle landtong is het restant van het ooit zo welvarende Reiderland. Nu heeft de natuur hier vrij spel. Onderweg kom je langs de Fiemel Batterie: een restant van de Duitse Atlantikwall uit de Tweede Wereldoorlog. De Punt van Reide ligt ten oosten van Termunten. Met de auto kom je niet op de punt. Wandelend en fietsend wel.

NIEUWSTAD

Geen stad te bekennen bij Nieuwstad, maar wel een dubbele dijk: een hoge aan de kant van de zee en een lagere landinwaarts. Hier komen veiligheid, natuur, landbouw en recreatie samen. Op de dijk heb je zicht op vogelbroedeiland Stern. Nieuwstad ligt boven Bierum. Je kunt er komen met de fiets, de auto of gewoon wandelend.

TERMUNTERZIJL

In Termunterzijl eet je vis, tenminste, dat doen veel mensen. En het liefst zo ongecompliceerd mogelijk. Bij visrestaurant Landman bijvoorbeeld, of Vispaleis Westerhuis. Op de dijk waai je uit met uitzicht op de Eems. Vergeet ook de prachtige sluis de Boog van Ziel niet. Fietsen in de omgeving is een aanrader. En de auto parkeer je zo ongeveer op de dijk.

N
W O
GRONINGEN MET EEN OMWEG DOOR
Z

60KM

LANGS HET REITDIEP

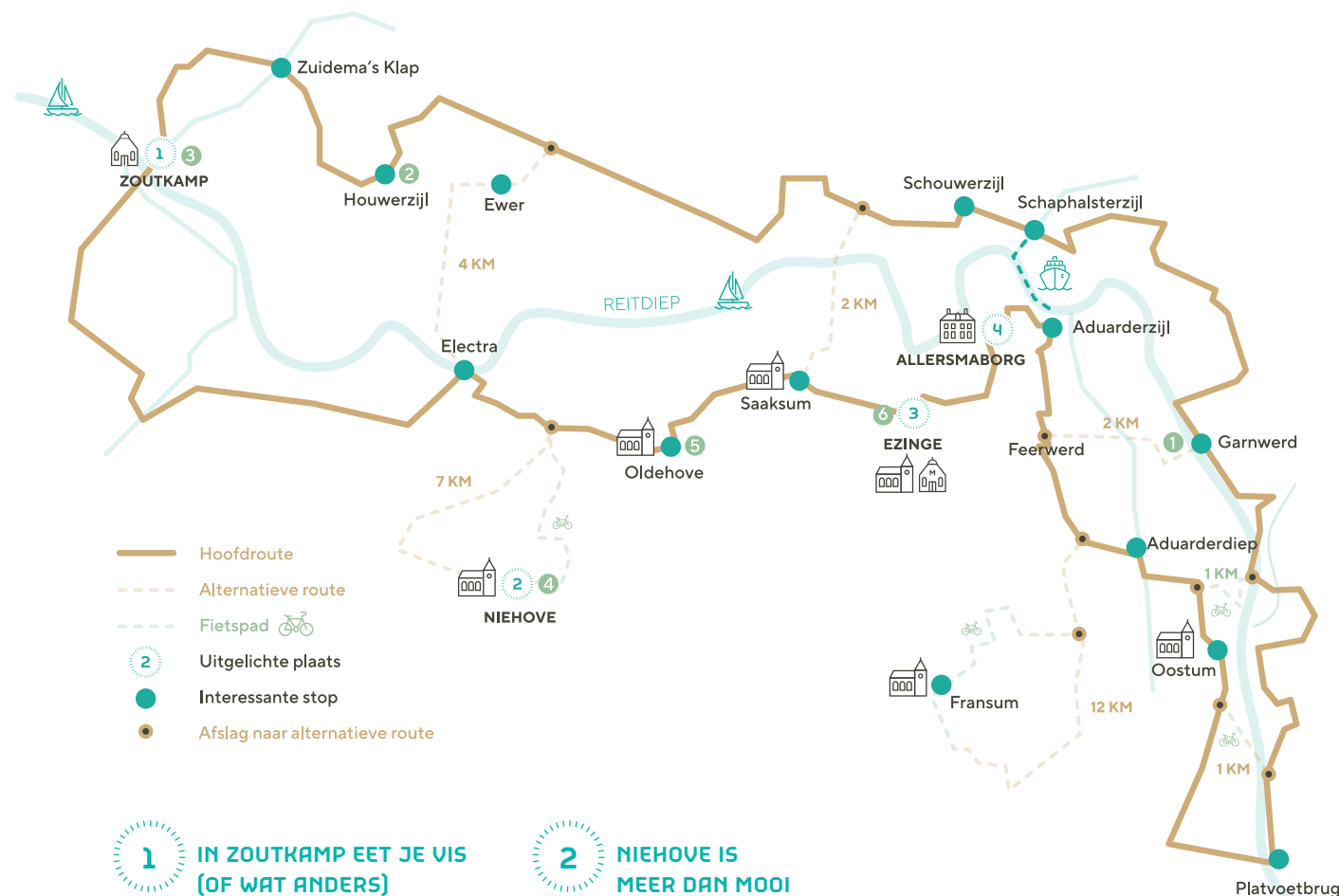

Zeker weten dat je niet verdwaalt?
Download de route dan op
visitgroningen.nl/route-reitdiep.

Deze tocht leidt je door het unieke Reitdiep- of Hunzedal. Onderweg geniet je van prachtige dorpen, kerken en uitzichten over het eeuwenoude wierdenland. De route is zestig kilometer lang maar laat zich makkelijk inkorten of uitbreiden. Sommige bestemmingen zijn echt een omweg waard.

Is het een rivier? Is het een kanaal? Het Reitdiep is van allebei een beetje. En om het nog ingewikkelder te maken: het is eigenlijk de oude Hunze. En die Hunze is weer de bovenloop van de Drentse Aa. De eerste bewoners vestigen zich ver voor de jaartelling in het dal van de Hunze. Voor de stad is het lang een belangrijke levensader. Over het water gaan de boten naar zee. Om die levensader bevaarbaar te houden, wordt de Hunze 'rechtgetrokken'. De rivier wordt een diep. Vooral tussen de stad en Garnwerd is dat goed te zien. Verder naar het noorden kronkelt het Reitdiep nog ouderwets door het Groninger land.

REITDIEP

1 IN ZOUTKAMP EET JE VIS (OF WAT ANDERS)

Zout, dat zal wel verwijzen naar de zee. Klopt, een beetje. Bij Zoutkamp wordt eeuwen geleden zout gewonnen. Niet uit de zee maar op het buitendijkse zoutveen. De eerste vermelding van 'Soltcampum' dateert uit 1418. Lang is het een bruisende vissersplaats en een strategisch gelegen schans aan de Lauwerszee. Wie Zoutkamp in handen heeft, controleert de stad Groningen. De plek is in de Tachtigjarige oorlog van groot belang. De stad is dan een tijdje Spaansgezind. Tot 1960 heeft Zoutkamp een vissershaven. Dat is voorbij na de afsluiting van de Lauwerszee. Toch voelt het dorp nog als een ouderwets vissersdorp. De perfecte plek om een visje te eten. Of ga even naar de Rijksbetonningsloods aan de oude binnenhaven. Daar zit het Visserijmuseum (visserijmuseum.com) en kom je veel meer te weten over Zoutkamp.

2 NIEHOVE IS MEER DAN MOOI

Het mooiste dorp van Nederland heet Niehove en ligt in Groningen. Tenminste, dat vindt Weekblad Elsevier. En ja, Niehove is prachtig. Rond de kerk lopen de straten als de spaken van een wiel naar alle kanten. Rond 800 komt het dorp door overstromingen op een eiland te liggen: Humsterland. Ruim zes eeuwen later wordt Humsterland weer met het vasteland verbonden. Mensenhanden doen dat. De monniken van het Klooster van Aduard ontginnen het gebied. De kerk van Niehove is dertiende-eeuws. Tot 1830 ligt een cirkelvormige gracht rond de kerk. Zo blijven de geesten op het kerkhof. Uit de gracht halen bewoners ook hun drink- en bluswater. Neem een kijkje in de kerk of loop even de kerk binnen. Hier leer je over de geschiedenis van Niehove. Koffiedrinken doe je in bruin café de Eisseshof (eisseshof.nl), waar je trouwens ook uitstekend Indonesisch kunt eten, helemaal biologisch.

Horeca onderweg:

- 1 Bij Hammingh Garnwerd
- 2 De Theefabriek Houwerzijl
- 3 De Oude Sluis Zoutkamp
- 4 De Eisseshof Niehove
- 5 't Kleine Oestertje Oldehove
- 6 Café de Brug Ezinge

ZOUTKAMP

OOK OP DE ROUTE

EZINGE

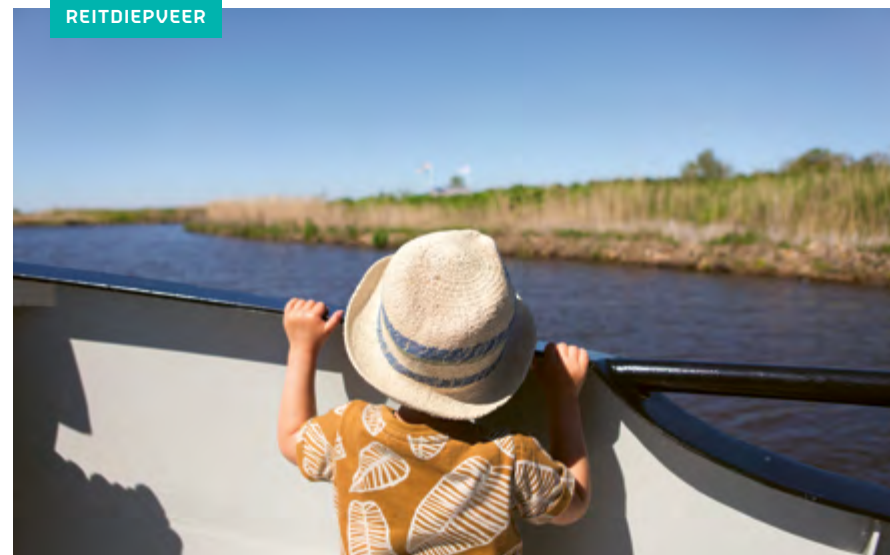
3 DE ICONISCHE WIERDE VAN EZINGE

Zoek online op 'wierde' en je krijgt als eerste die van Ezinge te zien. Niet gek, want dit is een icoon. Archeoloog A.E. van Giffen toont aan dat de plek al eeuwen wordt bewoond. Je hoeft niet eens goed te kijken om te zien dat er iets gek is met de wierde; alsof iemand er een hap van heeft genomen. En dat klopt. Voor de oorlog worden veel wierden afgegraven. De grond is vruchtbaar en wordt verkocht. Zonde, vinden we nu. Geld, dachten ze vroeger. Op de rand van de wierde balanceert een Romaanse zaalkerk met een vrijstaande toren. Torens staan vaker los in Groningen omdat ze ooit ook een strategische functie hadden. Hier zijn de dorpingen veilig. De heer zit op z'n borg en de dorpingen in de toren. Meer weten over de wierden? Dan ben je in Ezinge op de juiste plek. Hier staat Museum Wierdenland. Hongerig, dorstig, of allebei? Plof dan neer bij het nostalgische café-restaurant De Brug. Ongecompliceerd, met veel producten uit de streek en eigen tuin. - wierdenland.nl

4 ALLERSMA: DE BORG VAN DUURT

Komend vanaf Ezinge of Aduarderzijl zie je 'm nauwelijks: de Allersmaborg. Het is een sfeervolle plek met houtsingels, een boomgaard en een gracht met ophaalburg. In 1489 wordt het bewoond door ene Duurt Allersma. Hij heeft waarschijnlijk de taak om de sluis bij het Reitdiep te bewaken. Het achterhuis van de borg is het oudst. Bij een bezoek aan de Allersmaborg is de gigantische duiventil niet te missen. Als je daar als duif neerstrijkt, voel je je de koning. Het is een kopie van de til die Duurt Elama, een nazaat van de andere Duurt, rond 1650 laat bouwen. Annie Vriezen is de laatste bewoner van de borg. Zij is de spil van een kunstenaarskolonie die op de borg woont, werkt en exposeert. Bekende kunstenaars komen er graag. Als je over het landgoed loopt, snap je dat meteen. Hier ligt inspiratie. Kom je langs? Loop dan een rondje rond de gracht of pluk in het najaar een appel in de boomgaard. - beijk.com/allersmaborg/

REITDIEPVEER

DE WATERWOLF

Garnwerd

Ook Garnwerd wordt vaak genoemd als Groningens mooiste. Loop zeker even door de Burgemeester Brouwerstraat. Dan snap je meteen dat Niehove concurrentie heeft. Eten en drinken in Café Hammingh is een belevens (bijhammingh.nl). Hier zit je in 1876.

Kerk van Fransum

Voor Fransum neem je een omweg. Op de wierde staat een fraai kerkje met de oudste bakstenen preekstoel van Nederland. De fietstocht dwars door de weilanden, mag je niet missen. Hier blijf je vast langer hangen dan je van plan was (kerkfransum.nl).

Oostum

De wierde van Oostum is de lieveling van de kunstenaars van De Ploeg. En nu ook die van jou.

Feerwerd

Nog zo'n schoonheid, Feerwerd. Het dorp heeft een dertiende-eeuwse kerk in een negentiende-eeuwse jas. Vlak buiten het dorp staat Korenmolen Joeswert (joeswert.nl). Hier koop je speltmeel. Uit Groningen natuurlijk.

Aduarderzijl

Bij Aduarderzijl komt het door de monniken van Aduard gegraven Aduarderdiep uit in het Reitdiep. De plek speelt eeuwenlang een belangrijke rol in de waterhuishouding en is ook strategisch van groot belang.

De Waterwolf

Groot en modern is gemaal de Waterwolf als de bouw in 1920 wordt afgerond. En nog altijd is het een van de grootste gemalen van Nederland. De trots straalt ervan af. Deze wolf waakt over het water.

Arbeidershuisjes van Ewer

Vier boerderijen en vijf karakteristieke arbeidershuisjes, veel meer is Ewer niet. Maar dat hoeft ook niet. We weten zeker dat je hier even stopt.

Zuidema's Klap

Weinig bruggen zijn zo mooi als Zuidema's Klap. Over zijn leeftijd bestaat geen twijfel. 1879 staat te lezen in het gietijzeren ornament. En waarom de brug Zuidema heet? Heel simpel. Vlakbij woonde de familie Zuidema. En klap staat voor ophaalbrug.

TIP

Van 1 april tot de laatste dag van de Herfstvakantie brengt het Reitdiepveer wandelaars en fietsers van Schaphalsterzijl naar Aduarderzijl, of andersom. Kijk op reitdiepveer.nl voor de dienstregeling.

NIEHOVE

EIGENWIJS EN EEUWENOUUD

53° 18' 33" N, 6° 26' 35" E

11 KEER ERFGOED

Groningers bouwden woonheuvels op de vruchtbare kwelders en een onneembare vesting midden in het moeras. Onze eigenzinnigheid kreeg vorm in stoere kerken, robuuste borgen en grensverleggende architectuur. Zo zetten we het land naar onze hand. Schep voor schep, baksteen voor baksteen.

Brood en bier

De Graanrepubliek

Kun je dat rijke graanverleden van Groningen ook ergens proeven? Jazeker, in de oude Stoomlocomotiefloods van Bad Nieuweschans bijvoorbeeld. In dit monumentale gebouw kun je genieten van Gronings brood, bier en nog veel meer. - graanrepubliek.nl

Zwemmen in 50's-style

De Papiermolen

In de jaren vijftig van de vorige eeuw krijgt Groningen een nieuw openluchtzwembad: De Papiermolen. Het is een van de mooiste openluchtzwembaden van Nederland met een prachtige originele muurschildering die recent in volle glorie is hersteld. In de Papiermolen waan je je in vervlogen tijden, zelfs zonder fifties-style wollen zwembroek. - sport050.nl

Uitzicht over het wad

Kerk Hornhuizen

In de kerk van Hornhuizen kun je gewoon naar binnen lopen. Beklim zeker even de toren. Daar heb je een prachtig uitzicht over het Groninger land en het wad. In de verte zie je Schiermonnikoog liggen. Als je goed oplet, kom je onderweg naar boven 'graffiti' tegen van Franse soldaten die in 1810 in Hornhuizen gelegerd waren. - kerkhornhuizen.nl

Hangende Keukens

Appingedam

Groningen telt twee plaatsen met echte middeleeuwse stadsrechten: de stad Groningen en Appingedam. De middeleeuwse rijkdom van Appingedam is nog overal zichtbaar. Kijk maar naar de fantastische Nicolaïkerk. Uniek zijn de hangende keukens, die als een soort erkers boven het Damsterdiep hangen. - visitgroningen.nl/appingedam

Eeuwenoude woonheuvels

Wierdendorpen

Groningen zo plat als een pannenkoek? Dat zeggen alleen mensen die hier nog nooit zijn geweest. Trek de ommelanden in en je ziet overal dorpjes gebouwd op heuvels, of beter: wierde. In het midden van het dorp prijkt vaak een robuuste middeleeuwse kerk. Samen vormen ze misschien wel het meest karaktervolle stukje Groningen: de wierdendorpen. - visitgroningen.nl/wierdendorpen

E-bike fietsroute

In het spoor van de Ploeg

Op vijftientig plekken zijn replica's van bekende Ploegschilderijen in het landschap geplaatst. Ze staan er niet zomaar. Hier zijn de schilderijen gemaakt of deden de kunstenaars inspiratie op. Je kunt erlangs op de e-bike of gewoon op een normale fiets. - groningermuseum.nl

BOURTANGE

Architectuur

Amsterdamse School

Groningen staat er vol mee; zo vol dat we de Amsterdamse School ook gewoon Groningse School kunnen gaan noemen. Het zijn sierlijke panden met prachtige details van baksteen. Rode baksteen natuurlijk, gebakken uit Groningse klei. Hele wijken in de stad Groningen verzezen in deze stijl, zoals de Korrewegbuurt, de Oosterpark en de Oranjebuurt. Ook Oud-West Delfzijl is een verrassend voorbeeld. - staatingroningen.nl

Terug in de tijd

Iwema Steenhuis

Iwema Steenhuis is het enige overgebleven steenhuis van de tweehonderd borgen en steenhuisen die de provincie ooit telde. In de schuur achter het steenhuis zit Molen- en Bakkerijmuseum 't Steenhuus. In de tuin staat de dikste boom van de provincie: een vette rode beuk. In de boomgaard staan oude appel- en perenrassen. Een idyllisch wandellandschap dus. - groningerlandschap.nl

Onneembare vesting

Bourtange

Wallen, grachten en roodgeverfde ophaalbruggen; in vesting Bourtange ben je welkom in het jaar 1742. De vesting werd gebouwd in opdracht van Willem van Oranje en lag in die tijd op een hoge zandrug midden in het Boertangermoeras. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog hield het Spaansgezinde troepen buiten de deur. Ook de bisschop van Münster lukte het in rampjaar 1672 niet om Bourtange te veroveren. Loop binnen in de in oude glorie herstelde onneembare vesting van Groningen. - bourtange.nl

Varen door de geschiedenis

Noordelijk

Scheepvaartmuseum

Twee historische panden aan de Brugstraat, het veertiende-eeuwse Gotische huis en het vijftiende-eeuwse Canterhuis, vormen een schitterend decor voor de collectie van het Noordelijk Scheepvaartmuseum. Hier komt de geschiedenis van de Noord-Nederlandse scheepsbouw en scheepvaart vanaf de middeleeuwen tot op de dag van vandaag tot leven. - noordelijkscheepvaartmuseum.nl

Herenboerderijen

Oldambt

Is het een boerderij of een paleis? Nou, eigenlijk allebei. Het zijn de huizen van de herenboeren. Het Oldambt staat er vol mee. Ook op het Hogeland tref je ze aan. Het goudgele graan bracht de boeren zeker in de negentiende eeuw grote rijkdom. Een prachtig voorbeeld is de boerderij Hermans Dijkstra in Midwolda. - visitgroningen.nl/herenboerderijen

OLDAMBT

APPINGEDAM

AMSTERDAMSE SCHOOL

DE PAPIERMOLEN

SCHEEPVAARTMUSEUM

DORPSE IDYLLE

In 2019 wordt Niehove uitgeroepen tot het mooiste dorp van Nederland. Terecht? Jazeker, Niehove is prachtig. Maar er zijn nog talloze andere Groninger dorpen die het predicaat met recht kunnen dragen. Rij eens op je gemak door het Groningse Ommeland. Dan wordt het al snel duidelijk: hier duikelt het ene mooie dorpsgezicht over het ander.

MIDWOLDE

Ga je naar Landgoed Nienoord bij Leek? Neem dan niet de snelste weg, maar ga via Midwolde. Een prachtig dorp. Eigenlijk betekent Midwolde niet veel meer dan 'midden in het woud'. Dat woud is allang verdwenen. Vroeger was het gebied drassig en dichtbegroeid; geen doorkomen aan. Tegenwoordig is dat wel anders. Als je gaat fietsen, sla dan af bij de kerk en rij via de oprijlaan naar Nienoord. Zo volg je de route die de adellijke families Van Ewsum en Von Inn- und Knyphausen vroeger ook namen naar 'hun' Adelskerk. Die twaalfde-eeuwse kerk is erg bijzonder. Het behoort tot het Grootste Museum van Nederland: een collectie van de mooiste kerken van ons land. Dat snap je helemaal als je naar binnen gaat. Daar word je weggeblazen door het indrukwekkende grafmonument dat Rombout Verhulst tussen 1665 en 1669 maakt in opdracht van de jonge weduwe Anna van Ewsum. Zelf is ze vereeuwigd in het beeldhouwwerk, buigend naast haar overleden man.

NOORDLAREN

Iets buiten de stad Groningen ligt het dorp Noordlaren. Landelijk, liefelijk en badend in het groen. Dat dit een oude plek is bewijst de dertiende-eeuwse Bartholomeüskerk en het nog véél oudere hunebed iets buiten het dorp. Rond Noordlaren is het heerlijk fietsen en wandelen door het prachtige landschap van de Hondsrug. Houd je van een beetje spanning? Fiets of wandel dan als het wat schemerig wordt door het Noordlaarderbos. Daar ligt verstopt tussen de bomen een middeleeuws galgenveld. Je kunt vanuit de stad een mooi rondje fietsen; beginnen in Haren en dan heen via Onnen en terug via Glimmen en de Appelbergen: een mooi bos waar ook het Pieterpad doorheen loopt. Onderweg kom je veel plekken tegen waar je wat kunt eten en drinken, van de Blankehoeve bij Blankeweer (blankehoeve.nl) en De Lanteern (delanteern.nl) in Noordlaren tot het Hondsrug Natuurvriendenhuis aan de rand van het Noordlaarderbos.

MIDWOLDE

GRONINGEN

DORPSE IDYLLE

TERMUNTEN

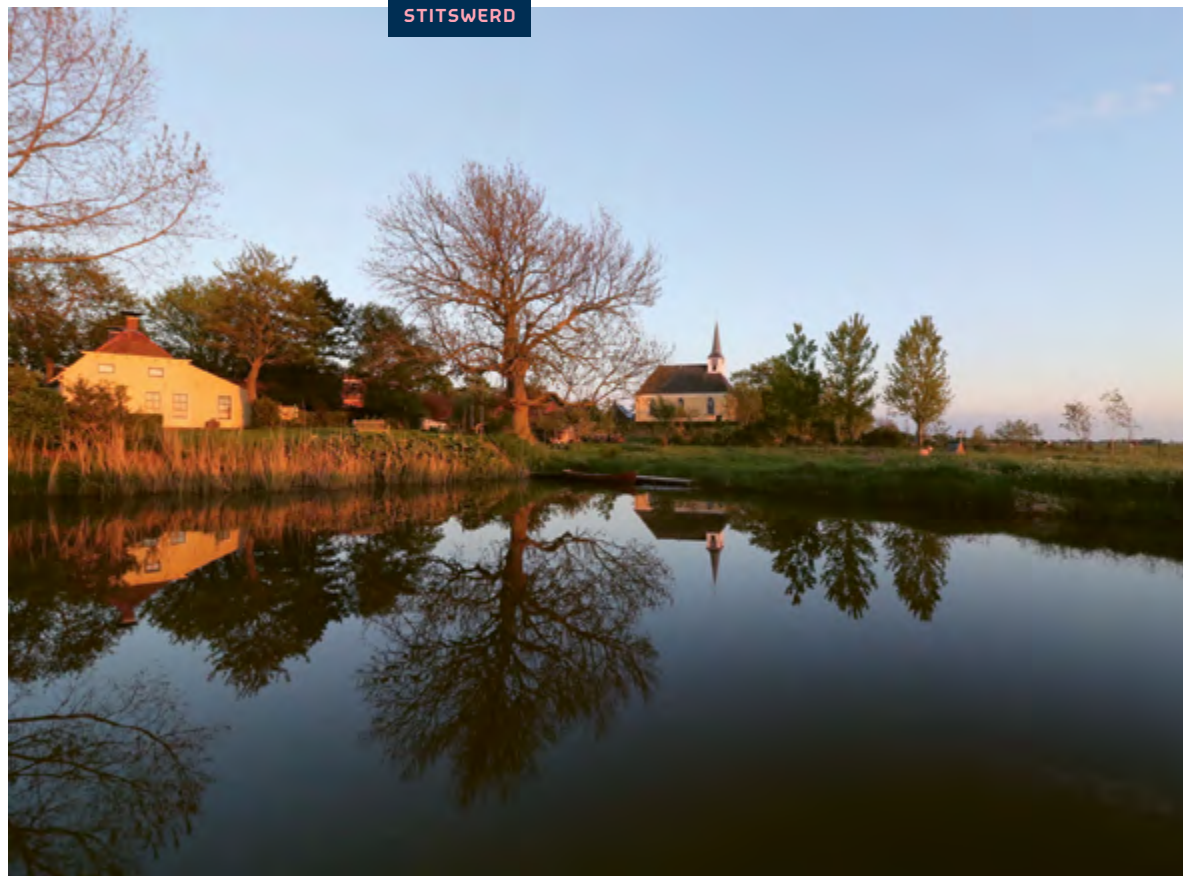
63

STITSWERD

Mocht er al een plan zijn om in Groningen een Engelse detective in Miss Marple-stijl op te nemen, dan kan Stitswerd als decor dienen. Het schilderachtige wierdedorp ligt prachtig in de bocht van een oude weg tussen Onderdendam en Usquert. Idyllisch, dat is het woord, helemaal wanneer je ook even een van de smalle straatjes induikt. Al in de negentiende eeuw wordt Stitswerd geroemd om z'n schoonheid. De reizende onderwijzer Jan Gerrit Rijkens noemt het 'een Engelse tuin'. Ook bij de Groninger schilders van De Ploeg is Stitswerd geliefd. Ga je naar Stitswerd? Rij of fiets dan over Bethlehem en Rottum naar de wierde van Helwerd. Hier geneest missionair Liudger in de achtste eeuw de bard Bernlef van zijn blindheid. Waar of niet waar? Maakt niet uit; de wierde is een magische plek.

ONDERDENDAM

Heb je een bootje of een kano? Vaar dan zeker door Onderdendam (marenland.nl). Vanaf het water word je instant verliefd. Maar ook wandelend en fietsend raakt Onderdendam je direct. Alle ingrediënten zijn aanwezig: van Korenmolen Hunsingo en een schattige kerk uit 1840 tot het markante oude kantongerecht. Dat laatste pand hangt wat nonchalant half boven het Winsummerdiep. In de korenmolen kun je uitstekend eten en logeren. Fietsen in de omgeving? We raden je aan een route uit te stippelen langs de Stadsweg, het Jaagpad en de Onderdendamsterweg. Een voor een zijn het oude wegen waar je het landschap volop ervaart. Als je toe bent aan pure rust, pak dan drie kilometer boven het dorp het jaagpad langs het Rasquerdermaar; vanaf Onderdendam linksaf na een scherpe bocht in de Onderdendamsterweg. Het is misschien even zoeken maar zeer de moeite waard.

STITSWERD

NOG MEER MOOIS**Bellingwolde**

Het ene na het andere prachtige huis ligt aan de Hoofdweg van Bellingwolde: van villa tot herenboerderij. Rij niet te ver want je zit zo in Duitsland.

Westeremden

Een schoonheid van een wierdedorp. Bovenop de wierde staat een prachtige kerk en de door kunstenaar Henk Helmantel herbouwde weem: een middeleeuwse pastorieboerderij.

Feerwerd

Tussen Ezinge en Garnwerd ligt Feerwerd. Smalle straatjes, volop groen, een bijzondere kerk; dit is haast een overdosis dorpse idylle.

Spijk

Alsof iemand met een passer een cirkel heeft getekend: de wierde van Spijk is puntgaaf en stokoud. De kerk staat precies in het midden met daaromheen een ringgracht.

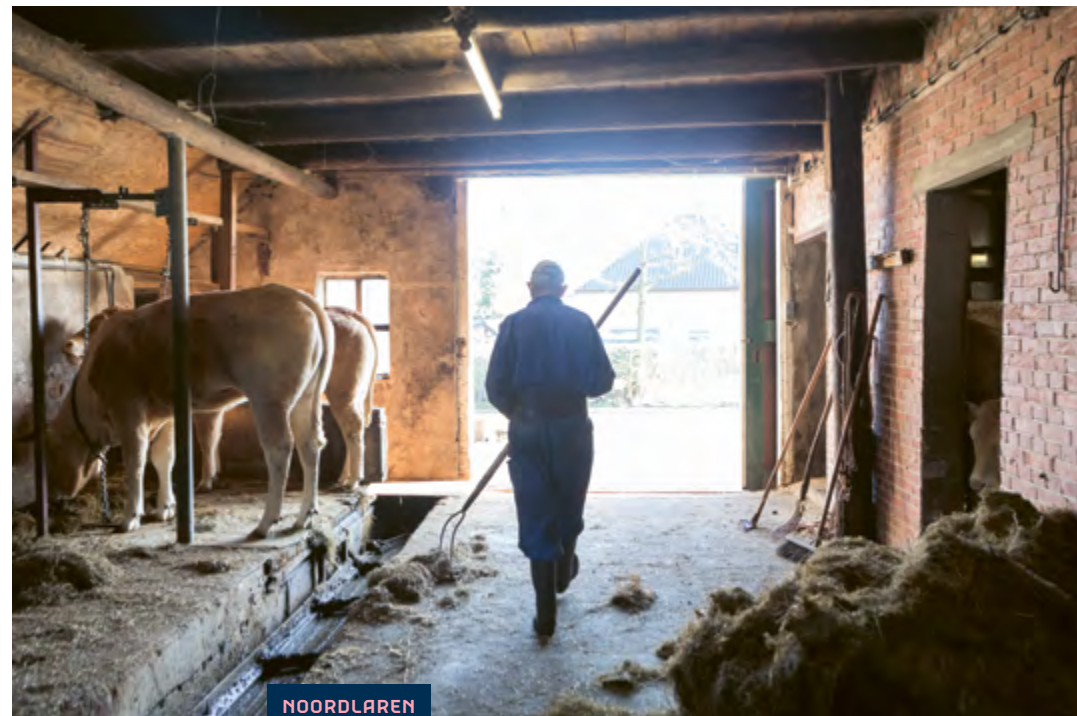
Termunten

Alleen al de kerk is een bezoek aan Termunten waard. Pittoresk, dat is het woord. En dan te bedenken dat de kerk vroeger nog veel groter was.

Smeerling

Voor echte schoonheid heb je weinig nodig: een paar boerderijen, wat stevige bomen en het prachtige landschap van de Ruiten Aa.

Kan je er geen genoeg van krijgen? Op de kaart in dit magazine vind je nog meer mooie dorpen die het ontdekken meer dan waard zijn.

NOORDLAREN

WESTEREMDEN

DANSEN TUSSEN OUDE MACHINES

De oude strokartonfabriek De Toekomst is een blikvanger in het landschap. Ze herinnert aan de graanrepubliek van het verleden. De fabriek is volledig hersteld met respect voor de industriële *look and feel*. Tegenwoordig dient De Toekomst als plek voor events: van een foodtruckfestival en een beurs met een tegendraads tintje tot muziekfestival Gransnapolsky. De stoomketels, maalstenen en aandrijfwielen geven de fabriekshal een onvervalste charme. Sfeervol en ruig. Het staat Groningen goed.

ER GAAT NIETS BOVEN

N
W O
GRONINGEN MET EEN OMWEG DOOR
Z

55KM

DOOR DE VEEN KOLONIËN

Zeker weten dat je niet verdwaalt?
Download de route dan op
visitgroningen.nl/route-veenkolonien.

Tijdens deze tocht ontdek je de bijzondere geschiedenis van de Veenkoloniën: de strakke kanalen die door het landschap snijden, eindeloze lintdorpen met prachtige boerderijen en het rijke industrieel erfgoed. De route is ongeveer 55 kilometer lang maar laat zich makkelijk inkorten of uitbreiden.

Liefde op het eerste gezicht? Dat heeft niet iedereen met de Veenkoloniën. Dit stuk Groningen is voor fijnproevers. Maar als je de Veenkoloniën een kans geeft, dan sluit je dit gebied in je hart. Eeuwenlang lag het land hier onder een dik pak hoogveen. Dat veen wordt vanaf de middeleeuwen afgegraven en gebruikt als brandstof: turf. In de negentiende eeuw groeien de Veenkoloniën uit tot de bakermat van de Groninger kustvaart en landbouwindustrie. Plaggehutten zijn dan allang verleden tijd. Het wordt een gebied vol bedrijvigheid.

DE PEKEL'S

1 VEENKOLONIAAL MUSEUM

Ga in Veendam echt even naar het Veenkoloniaal Museum. Hier neem je een diepe duik in de turfwinning, de kanalen, de binnenvaart, de rijke landbouwindustrie, de scheepsbouw. Zeg maar alles wat de Veenkoloniën groot heeft gemaakt. Het gebouw is de oude Rijks Hogere Burger School, ontworpen in Hollands Classicisme door Rijksbouwmeester J.A. Vrijman. Vergeet voor of na je bezoek niet een rondje te lopen in de omgeving. Daar tref je mooie grote villa's, van Amsterdamse School tot Jugendstil. Ook het Julianapark is een (groene) aanrader, net als het Hertenkamp om de hoek van het museum. Het verradt de aloude allure van Veendam. – veenkoloniaalmuseum.nl

2 BORGERCOMPAGNIE

Kilometers rechtdoor rijden zonder dat het saai wordt. Dat kan in Borgercompagnie. Langs het kanaal van het lintdorp staan indrukwekkende Oldambster boerderijen. De bomen maken het extra mooi en lommerrijk. De geschiedenis van het dorp gaat terug tot 1647. Dan versterkt de stad Groningen haar greep op de Veenkoloniën. Negen burgers krijgen toestemming om het veen hier af te graven. Ze verenigen zich in een compagnie. En dat verklaart meteen de naam van het dorp: burger (burger) compagnie. Een van de 'borgers' laat in 1655 een buitenhuis bouwen: veenborg Welgelegen. Moe van het fietsen? Hard toe aan rust? Of zin in een wandeling? Duik dan even de Franse borgtuin in.

VEENKOLONIAAL MUSEUM

WILDERVANK

MUSEUMSPOORLIJN STAR

OOK OP DE ROUTE

3

MUSEUMSPOORLIJN STAR

Bij vertrek waait de stoom je om de oren. Uit het raam van de historische wagon zie je het weidse landschap aan je voorbijtrekken. Dit is STAR: de langste museumspoorlijn van Nederland, startend in Stadskanaal en eindigend in Veendam – of andersom. Op de lijn wordt gereden met oude stoom- en dieseltreinen. En dat is een fantastische ervaring. Pure nostalgie. Opstappen kan in Stadskanaal, Bareveld, Wildervank en Veendam. In de Rijtuigloods van Station Stadskanaal is nog veel meer te zien. Daar staan oude locomotieven en kom je van alles te weten over de spoorlijn. En als je toch in Stadskanaal bent, ga dan even kijken in de Parkwijk, niet ver van het station. Hier staan charmante arbeidershuisjes uit de jaren dertig. Terecht een Rijksmonument. –stadskanaalrail.nl

4

DE PEKELA'S

Pekel, dat betekent toch gewoon zout? Jazeker, Pekela is dan ook niets anders dan een verwijzing naar de Pekel A: een brak riviertje in het veen dat eeuwenlang onder invloed staat van de getijden van de Dollard. In de zeventiende eeuw neemt de veenaafgraving hier een grote vlucht. Dan koopt de stad Groningen vrijwel alle gronden rond de Pekel A. Twee eeuwen later, als het veen verdwenen is, komt het gebied tot bloei. Scheepvaart, handel en agrarische industrie vieren hoogtij. Aan het lint van Pekela ontmoet je de getuigen van die rijke geschiedenis. Neem de rauwe Strokartonfabriek Free & Co of de machtige landbouwschuur De Volharding. Dat sommige mensen hier schatrijk worden, blijkt uit Villa Elsa, gebouwd in 1902. Daar zou iedereen wel willen wonen. En dan vergeten we haast de kapiteinshuizen en Houtzagerij Nooitgedacht: een herinnering aan de bloeiende scheepvaart- en houtindustrie.

HEEMTUIN

TURFCENTRALE

Margaretha Hardenbergkerk, Wildervank

Op een warme zomerdag valt ze op de hei in slaap; Margaretha Hardenberg, de vrouw van de rijke vervener Adriaan Wildervanck. Als ze wakker wordt, kronkelt een adder om haar arm. Ze belooft een kerk te bouwen als de adder haar niet bijt. En zo geschiedt. Op 24 september 1659 wordt de eerste steen gelegd.

Middenverlaat, Wildervank

Geen veenaafgraving zonder sluisen. Want voor de doorvaart van de turfschepen moet het water hoog staan. Daarvoor zorgt de Middenverlaat in Wildervank. De sluis wordt gebouwd in de zeventiende eeuw. Bij de sluis staat het Verlaathuis. Vroeger het huis van de sluismeester, nu een plek waar je uitstekend kunt eten. –brasseriewildervanck.nl

Voormalige Aardappelmeelfabriek De Toekomst, Nieuwe Compagnie

Vergis je niet, dit is een andere Toekomst dan de Strokartonfabriek bij Scheemda. In deze Toekomst was de aardappel koning. De fabriek is al jaren niet meer in bedrijf. Urban Explorers likken hun vingers af bij deze vergane glorie. In het gebouw worden rommelmarkten gehouden. Binnen is het rauw en ongepolijst. De tijd heeft er stilgestaan, letterlijk en figuurlijk.

Heemtuin, Muntendam

Een rustpunt op de route, al is in de Heemtuin ook van alles te doen. Van een natuurspeeltuin tot het Mammoetpad: een spannende wandelroute vol obstakels op en langs het water. In de lente en de zomer biedt de Heemtuin een explosie van wilde bloemen, kruiden en planten. –heemtuinmuntendam.nl

Turfcentrale, Veendam

In 1901 krijgt Veendam een elektriciteitscentrale. En waar stook je die op in de Veenkoloniën? Op turf natuurlijk! Tegenwoordig is het pand een broedplaats voor kunst. Een handvol kunstenaars heeft hier een atelier. Zowel binnen als buiten is de Turfcentrale een pand vol karakter en inspiratie. –turfcentraleveendam.nl

De Amshoff, Kiel-Windeweer

Ook het veen verdient een kerk, moet de stad Groningen gedacht hebben wanneer zij in 1755 in Kiel Windeweer een kerk met pastorie laten bouwen. Tegenwoordig kun je in de Amshoff eten, overnachten en vergaderen. En trouwen. De Amshoff is namelijk al jaren een top-trouwlocatie. Dat snap je meteen als je er bent geweest. –de-amshoff.nl

TIP

Neem je fiets mee in de trein naar Sappemeer Oost of Veendam en begin daar aan je tocht. Of huur een elektrische step, bij eglider.nl in de stad Groningen bijvoorbeeld, en maak je eigen 'step-proof custom route'.

VAN EIGEN BODEM

53° 16' 10.9" N, 6° 6' 34.7" E

11 KEER STREEK- PRODUCTEN

Lekkers hoeft niet van ver te komen. Groningers zijn creatief met wat de zee en het land ons geeft: pittige mosterd, bitter bier, zilte zeekraal, lichtzure wijn en zoete broodjes van eigen graan en suiker. En in barre tijden bedachten we de befaamde eierbal. Puur. Geen poespas.

Leuk met kinderen

De Mikkelfhorst

Bij ecologische zorgboerderij De Mikkelfhorst kun je je helemaal uitleven in de grote speeltuin en geiten aaien in de kinderboerderij. Ook mag je hier bloemen plukken. Wie zich te oud voelt voor de glijbaan, gluurt naar binnen bij de houtkloeverij en koopt een lekker blok kaas in de landwinkel. - mikkelfhorst.nl

Groninger cadeaus

Groningen Store (VVV)

In Groningen valt een hoop te ontdekken en daar kun je af en toe wel wat hulp bij gebruiken. De Groningen Store (VVV) in het Forum Groningen is het startpunt voor jouw ontdekkingstocht door Groningen. Bovendien koop je hier heerlijke Groninger streekproducten. - groningenstore.nl

Zo uit de zee op je bord

Sushi van het Wad

Al die vis, oesters en zeekraal... Waarom zou je wachten tot al dat lekkers uit Waddenzee Werelderfgoed in de winkel ligt, als je het ook zelf kunt oogsten? Ga op excursie en verzamel je maal bij elkaar. Verser dan dit kan niet. - wadvistochten.nl

Vette hap

Eierbal

Van buiten lijkt het een enorme bitterbal. Maar binnen in dat knapperige jasje zit een laagje ragout en een compleet ei. Of je nu alle culinaire verrassingen van Groningen wilt proeven of gewoon zin hebt in een nachtelijke vette hap: je moet minstens één keer in je leven een eierbal eten. In de stad gaan de kenners voor hun eierbal naar Cafeteria Koning, Restaria Zuid of Friet van Piet. - visitgroningen.nl/eierbal

Regionaal en duurzaam

Gasterij Natuurlijk Smeerling

In een oude Saksische boerderij in het prachtige dorp Smeerling worden tegenwoordig heerlijke lunches geserveerd. Ook voor koffie, thee en gebak kun je er terecht. De Gasterij zweert bij duurzame regionale producten. Van het gebak tot de broodjes: alles maken ze zelf. - gasterij-natuurlijk-smeerling.nl

Proef Groningen

Streekmarkten

Fruit, groenten, zuivel, vlees, brood, eieren, kant-en-klare lekkernijen, en nog veel meer: dat koop je op de Groninger streekmarkten. Alles komt rechtstreeks van het land en is vers bereid. En natuurlijk is het 'van hier'. Je vindt de streekmarkten in Leek, Leens, Middestum en de stad Groningen. - streekproductenmarkten-groningen.nl

Pure smaken

Piloersema

Op een kwartiertje rijden van de stad Groningen staat de enige overgebleven borgboerderij van Nederland, de Piloersema. Hier kun je overnachten en kookt topkok Dick Soek met verse ingrediënten uit de regio. Dit is een perfecte plek voor pure en eerlijke smaken. - piloersema.nl

Pittige mosterd

Abrahams Mostermakerij

Zo'n klein dorp, zo veel bedrijvigheid. Eenrum bruijst van de ondernemers en ambachten. Smakelijk hoogtepunt is Abrahams Mostermakerij: restaurant, mosterdmuseum, mosterdwinkel én mosterdfabriek. Neem een kijkje in de fabriek waar nog steeds op ambachtelijke wijze mosterd wordt gemaakt. Daarna smaakt een kop mosterdsoep op het terras extra lekker. - visitgroningen.nl/abrahams-mostermakerij

Uit eigen tuin

Op Ewsum

Bij Op Ewsum komt de groente voor de soep vaak gewoon rechtsreeks uit de eigen tuin. Vers geoogst. Alles is hier huisgemaakt. De groentetuin staat vol met bijzondere en ook vergeten groenterassen. Wandelen, eten, overnachten: het kan hier allemaal. - opewsum.nl

Ongewenste appels

Doggerland Cider

Overtollige en ongewenste appels: daar weet Doggerland wel raad mee. Ze maken er ambachtelijke Groninger cider van. Iedereen die appels doneert, krijgt een percentage terug in de vorm van cider. Geen appels maar wel proeven? Doggerland wordt ook gewoon verkocht. - doggerlandcider.com

Culinaire fietsroute

Met Mest en Vork

Met de Mest en Vork fietsroute fiets je in 40 kilometer langs allerlei culinaire hotspots. Drink koffie op Landgoed Verhildersum of thee in de Theefabriek. Onderweg koop je kaas, koekjes en mosterd. Hier gemaakt, dat spreekt voor zich. - visitgroningen.nl/mest-en-vorkroute

STREEKMARKTEN

OP EWSUM

DOGGERLAND

GRONINGEN STORE

SUSHI VAN HET WAD

STREEK PRODUCTEN:

MAKERS OP HET LAND

SPIJSMAKERS AAN DE WADDENDIJK

Vanaf de dijk zie je het liggen: boerderij Landgoud. Hier boert Hero Havenga de Poel met zijn familie. Alhoewel, boeren. Hero voelt zich helemaal geen boer. "Ik noem mezelf liever een voedselproducent, of nog beter: een spijsmaker." Het verschil? Bijna alles verwerkt Landgoud zelf; ze staan aan de wieg van hun eigen producten. Biologisch, smakelijk, eerlijk en met liefde voor het land. Van aalbessenwijn tot speltpasta en van honing tot mosterd.

Op amper vijftig kilometer van de bruisende stad Groningen ligt een landschap voor fijnproevers. Iedere weg, iedere wierde heeft een verhaal. Als je het landschap leert lezen, wordt het steeds mooier. "Het reliëf in het landschap wordt al eeuwen gevolgd," vertelt Hero. "Het lijkt misschien vlak, maar dat is het niet. Wanneer je hier over de landerijen gaat, voel je dat ook. Alles is gemaakt door de zee. Je merkt waar een oude dijk heeft gelegen. Het land golft dan een beetje, al is het maar heel licht."

LIEFDE VOOR HET LANDSCHAP

Vol liefde spreekt Hero over het Groninger landschap. Elk seizoen heeft z'n charme. In het voorjaar ontkiemt het land. Het wordt wakker uit z'n winterslaap. De spelt, gezaaid in de herfst, krijgt een groeispruit. Frisgroen kleurt het dan. De zomer is misschien wel het mooist, maar voor de boer ook hard werken. Het najaar is als de avond. Het is de tijd van de oogst. En de winter is de nacht. Een periode van rust op het land maar ook van drukte in de schuur. "Wij drogen en slaan ons graan zelf op. Dat vraagt de nodige aandacht. De verkruiding moet eruit, alles wat geen graan is dus. En de kisten met graan moeten regelmatig gekeerd worden. Ook gaan de eerste leveringen dan de deur uit."

Hero deelt zijn liefde voor Groningen graag. "We hebben een wandelroute over ons land uitgezet. Iedereen is welkom. Er staan borden die je van alles vertellen over het landschap en de gewassen. Bij de oude dijk vind je een klein hutje. Daar kun je met z'n tweeën in gaan zitten en genieten van het uitzicht en de stilte. Het landschap is echt een belevenis."

MET DE NATUUR

Op de plek van Landgoud wordt al jaren geboerd. Dat het land oud is, kun je zien. Het stamt uit de tijd dat mens en natuur nog samenleefden. "De natuur gaf ons land en nam af en toe weer wat terug," vertelt Hero. Vlakbij de boerderij bevindt zich nog een stille getuige: een kolk [een diepe kuil of poel met water], ontstaan tijdens de Kerstvloed van 1717. Toen braken de dijken door en reikte het water tot de stad Groningen.

Tegenwoordig is dat anders. De hoge zeedijk op grofweg een kilometer van de boerderij ligt streng in het landschap. Geen golf die er ook maar aan denkt daar overheen te gaan. Die dijk staat voor controle, niet meer voor de samenwerking tussen

mens en natuur. "Ik droom er wel eens over om in de kwelder weer een nieuwe dijk aan te leggen. Geen hoge, maar een reliëf in het landschap, zoals het altijd is gegaan. Nieuw land maken met de natuur."

PRODUCTEN VAN GRONINGER BODEM

Veel akkerbouwers produceren voor de wereldmarkt en leveren hun producten in bulk, vaak via coöperaties. Landgoud doet dat heel bewust niet. "We verhandelen en verkopen bijna alles zelf. Dat is uniek voor de Nederlandse akkerbouw. We willen samenwerken, het liefst in de regio." Zo levert Landgoud stro aan melkveebedrijf Waddenmax, een paar kilometer verderop. Ze krijgen het als mest voor de gewassen weer terug. Ook wordt er mede dankzij Landgoud sinds kort weer echte Groninger mosterd gemaakt door Marne Mosterd en Abrahams Mosterdmakerij. Het mosterdzaad komt van Groninger bodem, en niet uit het buitenland, zoals bij veel andere bekende mosterdsoorten.

Typerend zijn de witte aalbessen van Landgoud. Daar laat Hero de Landgoud Blanka wijn van maken. IJssalon Toscana in de stad Groningen verkoopt ijs van het sap. "Dat ijs begint zoet en eindigt friszurig," vertelt Hero. En dan is er nog pasta van spelt en emmergraan, honing van de mosterdbloem, 'speltrisotto' en meel dat door molenaars uit de buurt is gemalen. Met de elektrische bakfiets brengt Hero de producten vaak zelf langs bij de winkels en restaurants.

ZONONDERGANG OP DE KWELDER

Waar moet je absoluut heen, als je de omgeving van Landgoud bezoekt? Daarover hoeft Hero niet lang na te denken: de Dijksterweg richting Hornhuizen. Maar vooral de kwelder. "Ga erheen bij zonsopgang of zonsondergang. Oude laarzen of schoenen aan en dan gewoon lopen en kijken. Je ziet het landschap om de meter veranderen; andere planten, andere vegetatie. Kijk naar de horizon, naar het op- en afgaande water. Let ook op het gras. Dat is zo totaal anders dan het Engels raaigras dat je overal ziet. En als je op de dijk staat: kijk dan naar de zee. Je ziet Schiermonnikoog en Rottumerplaat. Keer je daarna om en bedenk je dat ook dat land er ooit zo uit heeft gezien."

Je kunt de producten van Landgoud kopen en proeven op verschillende plekken in Groningen. Zo gebruiken de restaurants Piloersemaborg in Den Ham en Onder de Linden in Aduard het graan voor hun brood. Ook Herberg Restaurant Molensrij en Abrahams Mostermakerij in Eenrum gebruiken producten van Landgoud. De pasta's, speltrisotto en Blanka wijn koop je onder andere bij Fluitekruid in Winsum en de Groningen Store (VVV) in de stad. Landgoud heeft zelf geen boerderijwinkel. Kijk voor een overzicht op landgoud.nl.

Groningen kent tal van andere bijzondere makers op het land. We lichten er een paar uit met een bijzonder eigen verhaal. Op de kaart vind je meer smakelijke tips: van boerderijwinkels en streekmarkten tot restaurants waar met Groninger smaken wordt gekookt.

1. Distilleerderij Alambik maakt Eau de Vie, jenever, likeuren van vers fruit, gin en andere exclusieve dranken. Eigenaar Zarko is de drijvende kracht. Oorspronkelijk uit Servië, nu uit Midwolda. – alambik.nl

2. Waddenmax is het biologische dynamische melkveebedrijf van de familie van Tilburg. Ze maken kaas, roomboter, kwark, yoghurt en nog veel meer. De producten zijn onder meer te koop in de boerderijwinkel in Hornhuizen. – waddenmax.nl

3. Horaholm in Hornhuizen verbouwt winterpeen, aardappelen, glutenvrije haver, gele mosterd en nog veel meer. De biologische aardappels en wortels zijn te koop op de boerderij. – horaholm.nl

Makers op het Land

- 9. De Buurackers
- 10. Oudenbosch
- 11. Korenmolen Joeswerd
- 12. Kaasboerderij Kleidracht
- 13. Onstaheerd
- 14. Landgoud
- 15. De Luinhahof
- 16. Eikemaheert
- 17. Het Geweide Hof

- 18. Groentekwekerij Noordlaren
- 19. Mulder Pot
- 20. De Keukentuin
- 21. Doornbosch
- 22. Meinardi
- 23. Arkema
- 24. Landwinkel Oldiek
- 25. Park van Pomona

Restaurants

- 1. 't Ailand
- 2. Herberg Restaurant Molensrij
- 3. Abraham's Mostermakerij & Rest.
- 4. 't Kleine Oestertje
- 5. Piloersemaborg
- 6. Herberg Onder de Linden
- 7. Huiskamercafé Westerwijtwerd
- 8. Hermans Dijkstra
- 9. Uit de Buurt

4. Waddenvarkens is een kleinschalig varkensbedrijf. Diervriendelijk en duurzaam: dat staat voorop. Het scharrelvlees is onder meer te koop bij de boerderijwinkel, iets boven Uithuizermeeden. – waddenvarkens.nl

5. Bij de Eemstuijn bij Uithuizermeeden groeit groente op natuurlijke wijze, biologisch dynamisch dus. De groenten zijn altijd van het seizoen en uit eigen tuin. De producten zijn onder meer te koop in hun eigen winkel. – eemstuijn.nl

6. Streekboerderij De Zelfmakerij in Finsterwolde maakt allerlei streekproducten. In de winkel koop je ook producten van andere producenten in de omgeving. Sinds kort maken ze op kleine schaal een eigen Genever. – zelfmakerij.nl

Streekmarkten

- 1. Ommelander Markt
- 2. Streekmarkt Verhildersum
- 3. Streekmarkt Ewsum
- 4. Streekmarkt Nienoord

Bakkerijen

- 1. Bakkerij Peters
- 2. Bakkerij van Esch

7. Binnen Coöperatie de Graanrepubliek geven boeren en producenten een impuls aan de teelt en verwerking van granen. Zo maakt Pasta Nobile exclusieve pasta's en bakt Bakker Wiebrand heerlijk desembrood. – graanrepubliek.nl

8. Bioboerderij Landleven maakt onder de naam Westerswolds Goud boerenkaas, kwark, room en roomijs. In de Landwinkel in Onstwedde verkopen ze ook streekproducten van andere makers in de omgeving. – westerswoldsgoud.nl

De openingstijden van de (boerderij)winkels kunnen sterk wisselen. Ook de streekmarkten vinden periodiek plaats. Kijk voor de juiste data en openingstijden altijd even op de website van deze Groninger makers of op visitgroningen.nl.

PUUR, EERLIJK EN DUURZAAM

Soms moet je net even om het hoekje kijken. Of met tegenwind een dijk over. In Groningen valt een hoop te ontdekken en daar kun je af en toe wel wat hulp bij gebruiken. De Groningen Store (VVV) in het Forum Groningen is het startpunt voor jouw ontdekkingsstocht door Groningen. Kom langs voor informatie over Stad en Ommeland, rondleidingen, een bezoek aan de Martinitoren, groepsuitjes en de VVV cadeaukaart. Maar ook voor leuke en lekkere duurzame producten gemaakt door Groninger makers en bedenkers. Zelfs buiten de openingstijden kun je hier terecht om inspiratie op te doen.

Soap7 is een kleine zeepfabriek in Haren. Hier worden natuurlijke zepen op ambachtelijke wijze gemaakt. Pure ingrediënten en handgemaakt.

Groning is eerlijke honing. Direct van Groninger imkers.

Van Hulley maakt prachtige unieke boxershorts van textiel met nog een heel (tweede) leven voor zich. Met lef en liefde gemaakt door vrouwen in opleiding in het naaiatelier.

Dutch Harvest Hemp Tea is hennep thee van Groningse bodem: mild, licht, friszoet en met een spannend prikkeltje. (Her) ontdek de kracht van hennep! Duurzaam en gezond.

City Cups. Kopjes om (van) te houden. Ontdek kenmerkende elementen en details van karakteristieke gebouwen zoals de Martinitoren, Groninger Museum en de Korenbeurs in deze reeks verfijnde porseleinen kopjes. Ontworpen in Grunn.

Brouwerij Martinus brouwt speciaalbiere in een uniek industrieel pand aan de Kosterstang. Tijdens een rondleiding met bierproeverij maak je het brouwproces van heel dichtbij mee.

Moj Limonade is 100% echt fruit, natuurlijk bronwater, koolzuur en een klein beetje rietsuiker. Meer niet. Geen geknoei aan de frisdranken van Moj! Zij houden van puur.

Kaartspel. Het bekende kaartspel maar dan in een Gronings jasje. Net even anders. Met echte Groninger iconen. Van de Martinitoren tot Ede Staal en de wierdendorpen. Je zou bijna elkaar je kaarten laten zien tijdens het spelen.

NIEUWE MARKT 1 - WWW.GRONINGENSTORE.NL

ONTDEK DE BORGEN

Elders in Nederland hebben ze burchten en kastelen. In Groningen hebben we borgen. Ze liggen verspreid door de provincie. Klaar om ontdekt te worden. Stap op de fiets of in de auto en maak een tour langs deze kastelen van het noorden. Alle zestien in een dag: dat gaat je niet lukken. Kies er een paar en laat je verrassen door de pracht en praal van weleer.

Ooit hebben er ruim tweehonderd borgen en steenhuisen in de provincie gestaan. Hier woonde de Groninger adel. De steenhuisen worden vanaf de dertiende gebouwd op het erf van rijke boeren. Eerst dienen ze als vlucht- en verdedigingsplaats. In de loop der tijd verliezen ze hun strategische functie. Ze worden omgebouwd en uitgebreid tot statige landhuizen met prachtige tuinen. Wonen doet de adel nu in de borg en niet langer op de boerderij. Buiten staan de stallen en schuren: de schathuizen.

Aan het eind van de achttiende eeuw zijn er weinig borgen meer over. De adelstand kent nauwelijks nieuwe aanwas. Borgheren kopen vaak meerdere borgen om daarmee de rechten te verkrijgen die bij een borg horen. De borg zelf blijft leeg achter. Sommige worden gekocht door niet-adellijke Groninger regenten. Zij gaan ze gebruiken als buitenhuis. Andere borgen worden gesloopt of verbouwd tot boerderij.

De laatste borg wordt in 1903 afgebroken: het Dijksterhuis bij Pieterburen. De rest is inmiddels tot monument verklaard: zestien in getal. Gelukkig zijn dat niet de minste. Het zijn de pronkstukken van de provincie Groningen. Veel borgen zijn te bezoeken en in sommige kun je zelfs logeren. In de tuinen en landgoederen rond de borgen kun je vaak heerlijk wandelen. En binnen is het soms net of de bewoners zo weer thuis kunnen komen.

FRAEYLEMABORG

LANDGOED FRAEYLEMABORG

FRAEYLEMABORG

Als je op bezoek gaat bij de Fraeylemaborg, ga dan niet eerst het gebouw in, maar loop door tot achterin de tuin. Halverwege staat een bus. Het is een van de follies op het borgterrein: gekke gebouwtjes zonder praktisch nut. Het landgoed is een fijne plek om te wandelen. Wat wil je ook in een echte romantische Engelse landschapstuin. Het zit vol mooie doorkijkjes, prachtige bomen en heuvels. En wie goed oplet ziet hier en daar nog delen van de oude barokke tuin. De borg zelf is van oorsprong middeleeuws. De huidige vorm stamt uit 1781. De zalen en het witte pleisterwerk zijn helemaal conform de mode van die tijd: de stijl van Lodewijk XVI. In het oude koetshuis zit nu een museumwinkel en expositieruimten. En in het schathuis stil je tegenwoordig je honger en dorst. - fraeylemaborg.nl

BURCHT WEDDE - WEDDERBORG

Als je naar de Wedderborg gaat, zie je meteen dat dit vroeger een 'echt' kasteel moet zijn geweest. De borg heeft menig oorlog doorstaan. Rond het huis staat in de vijftiende en zestiende eeuw een ringmuur met hoge verdedigingstorens. Eeuwenlang is de Wedderborg de zetel van de Heren van Westerwolde. In 1619 wordt het eigendom van de stad Groningen. De stad wil de borg in 1829 laten slopen. Gelukkig gaat dat niet door. Notaris Arnold Hendrik Koning koopt de borg en besluit deze op te knappen om er te gaan wonen. De familie Koning blijft tot 1955 eigenaar. Tegenwoordig doet de borg dienst als bijzonder vakantieverblijf voor kinderen en jongeren. Ook 'grote kinderen' mogen er logeren. Voor hen zijn er twee luxe erfgoedlogieskamers. Wandelen kan in de mooie tuinen van de borg.
- burchtwedde.nl

MENKEMABORG

BURCHT WEDDE

NIENOORD

Nienoord is een vreemde borg in de bijt. Van oorsprong is het geen steenhuis maar een veenborg, gesticht door Wigbold van Ewsum in 1525. Vanuit de borg ontgint hij de omliggende veengronden. De borg krijgt het vaak zwaar te verduren. En niet alleen door weer, wind en oorlog. Expres of niet: jonker Ferdinand Folef van Inn- Und Knyphausen steekt in 1846 de bovenverdieping in brand. Een paar jaar later gaan ook de orangerie en het koetshuis in vlammen op. "Dat moet die dolle jonker wel gedaan hebben", zo gaat het verhaal. Sinds 1958 is het Nationaal Rijtuigmuseum gevestigd in de borg. In de tuin staat de Schelpengrot: een tuinkoepel die van binnen volledig bekleed is met een mozaïek van schelpen. En op het landgoed kun je je vermaken in het hertenkamp, het zwembad en Familiepark Landgoed Nienoord. Een aanrader voor kinderen dus.
- landgoednienoord.nl

BORG VERHILDERSUM

Lopend door de barokke stijltuin van Landgoed Verhildersum kom je allerlei bouwwerken tegen: een koetshuis, het schathuis en een arbeidershuisje. In het voorjaar is de tuin een ware bloemenzee. Rond de museumboerderij ontdek je hoe de Groninger adel ooit samenleefde met de boeren en de landarbeiders. Op de akkers van Verhildersum worden nog oude landbouwgewassen geteeld. Zo houdt Verhildersum de aandacht voor de historische soorten levend. Op elke derde zaterdag van de maand is er een streekmarkt op het borgterrein. Heden en verleden komen dan heel toepasselijk (en smakelijk) samen. De borg zelf is ingericht in negentiende-eeuwse stijl en een bezoek meer dan waard.
- verhildersum.nl

NIENOORD

BORG VERHILDERSUM

MENKEMABORG

Hoe leefde de Groninger adel in de zeventiende en achttiende eeuw? Dat ervaar je volop op de Menkemaborg in Uithuizen. Het interieur is nog precies als toen. In de veertiende eeuw was het nog slechts een steenhuis, maar in de loop der tijd groeide de borg uit tot de huidige barokke pracht. De tuinen zijn prachtig en nog bijna net als in de achttiende eeuw. Toch was de tuin niet alleen voor de mooi: ook mensen van adel moeten gewoon eten. Achter het schathuis, de voormalige boerderij naast de borg, ligt nog de grote moestuin. En in het fruithof staan verschillende oude fruitrassen. Tegenwoordig kun je eten in Restaurant 't Schathoes. De rozentunnel bloeit prachtig in juli en in het grote doolhof kun je heerlijk dwalen.
- menkemaborg.nl

EWSUM

DE ANDERE BORGEN

Allersmaborg

Allersmaweg 64, Ezinge
– allersmaborg.nl

—

Breedenborg

Breede 1, Warffum
– www.breedenborg.nl

—

Coendersborg

Oudeweg 15, Nuis
– groningerlandschap.nl

Ekenstein

Alberdaweg 70, Appingedam
– ekenstein.com

—

Ennemaborg

Hoofdweg 96, Midwolda
– groningerlandschap.nl

—

Borg Ewsum

Oosterburen 1, Middelstum
– groningerlandschap.nl

—

Iwema Steenhuis

Het Pad 15, Niebert
– groningerlandschap.nl

Piloersema

Sietse Veldstraweg 25,
Den Ham
– piloersema.nl

—

Rensumaborg

Rensumalaan 3,
Uithuizermeeden

—

Rusthoven

Rijksweg 39, Wirdum

—

Veenborg Welgelegen

De Vosholen 60, Sappemeer
– borgwelgelegen.nl

KOM LANGS & HOOR WAT ZEEHONDEN VERTELLEN

JE GELOOFT JE OREN NIET!

Wist je dat een zeehond kan praten? Tijdens je bezoek leer je de taal van de zeehond. Natuurlijk kun je ook écht zeehonden(pups) zien en horen in het grootste zeehondenziekenhuis van Europa!

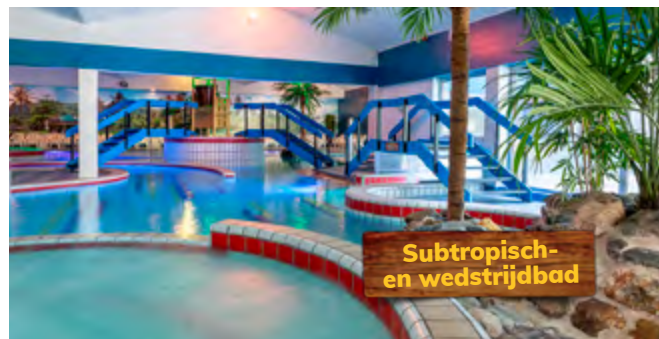
KOM JE LANGS?

Zeehondencentrum Pieterburen is elke dag geopend! Koop je kaartje alvast online en reserveer direct één van de extra activiteiten zoals een rondleiding of een boottocht. Ontdek het zelf!

#jegelooftjeorenniet!

TICKETS VERKRIJGBAAR VANAF € 6,-
WWW.ZEEHONDENCENTRUM.NL/KOOP-TICKETS

www.tropiqua.nl

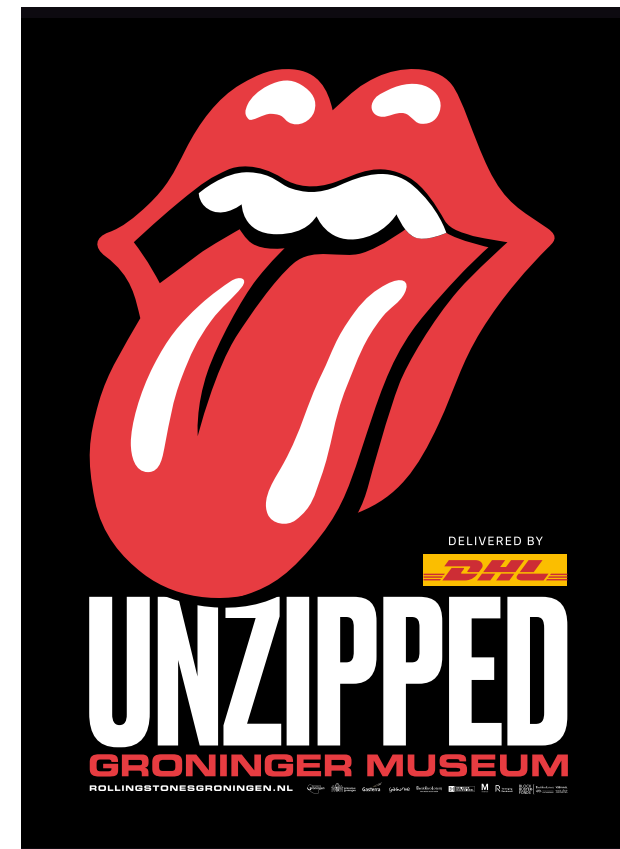

WELKOM IN GRONINGEN,
WELKOM IN MARTINIPLAZA

THEATER | CONGRES | BEURS
SPORT | EVENT

WWW.MARTINIPLAZA.NL

Borgmeren

Uw vaste partner voor tijdelijke huisvesting

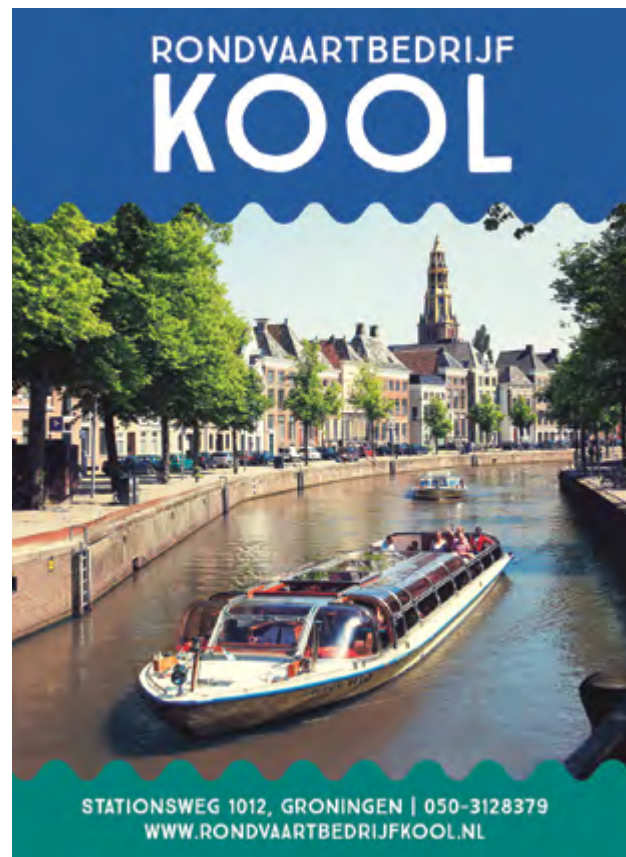
1 slaapkamer appartementen

3 en 4 slaapkamer bungalows

2 badkamers in de 3 en 4 slaapkamer bungalows

De Borgmeren
Hoofdweg 34
9616 TD Scharmer
050-4046662
borgmeren@live.nl

**Plezierig bij
ieder weertype**

OVERDEKT WINKELN

Openingstijden

Maandag	13.00 - 18.00 uur
Dinsdag	10.00 - 18.00 uur
Woensdag	10.00 - 18.00 uur
Donderdag	10.00 - 20.00 uur
Vrijdag	10.00 - 18.00 uur
Zaterdag	10.00 - 17.00 uur
Zondag	12.00 - 17.00 uur

Tijden kunnen per winkel afwijken.
Check dit online.

Op de laatste zondag van de maand zijn de meeste winkels open. Enkele winkels zijn zelfs elke zondag open.

**winkelcentrum
Paddepoel**

Volg ons online

paddepoel.nl

UVU'S

–

VVV GRONINGEN STAD

Nieuwe Markt 1, 9712 KN Groningen

T +31 (0)50 313 97 41

✉ info@vvvgroningen.nl

🌐 www.visitgroningen.nl

–

VVV APPINGEDAM

Oude Kerkstraat 1, 9901 JB Appingedam

T +31 (0)596 620 300

✉ vvappingedam@topvangroningen.nl

🌐 www.eemsdelta.groningen.nl

–

VVV HET HOGELAND - BEDUM

Kapelstraat 3, 9781 GK Bedum

T +31 (0)50 301 51 11

✉ info@vvvbedum.nl

🌐 www.toerismebedum.nl

–

VVV DELFZIJL - MUZEEAQUARIUM

Zeebadweg 7, 9933 AV Delfzijl

T +31 (0)596 632 277

✉ vvvdelfzijl@topvangroningen.nl

🌐 www.eemsdelta.groningen.nl

TOERISTISCHE INFORMATIEPUNTEN

EEMSDelta

eemsdelta.groningen.nl

–

EEMSHAVEN

VEERTERMINAL EEMSHAVEN

Borkumkade 1, **T** +31 (0)595 61 81 04

–

LOPPERSUM

HOTEL SPOORZICHT & SPA

Molenweg 11, **T** +31 (0)596 571 592

–

MIDDELSTUM

THEESCHENKERIJ EWSUM

Oosterburen 1, **T** +31 (0)595 55 21 95

–

TEN BOER

FORUM BIBLIOTHEEK TEN BOER

Koopmansplein 9, **T** +31 (0)50 368 36 83

–

TERMUNTERZIJL

HOTEL TERMUNTERZIJL

Mello Coendersbuurt 39,

T +31 (0)596 60 13 50

–

UITHUIZEN

SCHATHOES MENKEMABORG

Menkemaweg 4, **T** +31 (0)595 43 18 58

–

WARFFUM

MUSEUM HET HOOGELAND

Schoolstraat 4, **T** +31 (0)595 42 23 33

MIDDEN GRONINGEN

ontdekmiddengroningen.nl

–

MARKETING MIDDEN GRONINGEN

✉ info@ontdekmiddengroningen.nl

T +31 (0)6 110 24 772

OLDAMBT

oldambt.groningen.nl

–

WINSCHOTEN

CULTUURHUIS DE KLINKER

Mr. D.U. Stikkerlaan 251

9671 GD Winschoten

T +31 (0)597 700 270 (optie 5)

Of stel je vraag via WhatsApp: 06-10201147

✉ info@vvvoldambt.nl

🌐 www.oldambt.groningen.nl

–

BLAUWE STAD

RESTAURANT HEERLIJKE STREKEN

Redersplein 8

–

FINSTERWOLDE

PARTY CENTRUM FINNEWOLD

Hoofdweg 110

–

MIDWOLDA

CAMPING DE BOUWTE

Hoofdweg 20A

–

Gasterij Smits

Hoofdweg 170, Midwolda

–

NIEUWESCHANS

THERMEN BAD NIEUWESCHANS

Weg naar de Bron 3-9

–

NIEUWOLDA

EETCAFE DE BRUG

B.K. Bosmaplein 2

–

OOSTWOLD

PITCH & PUTT HUNINGA'S HEEM

Huningaweg 7

–

SCHEEMDA

ROGGEVELD FIETSEN

Poststraat 6

–

WESTERLEE

HOTEL RESORT LANDGOED WESTERLEE

Hoofdweg 67

–

WINSCHOTEN

RESTAURANT IN DEN STALLEN

Oosteinde 10

WADDENLAND

waddenland.groningen.nl

–

KLEIN WETSINGE

KERKJE KLEIN WETSINGE

Valgeweg 12, **T** +31 (0)6-54685405

–

LAUWERSOOG

HET INFORMATIE PAVILJOEN

Haven 6, **T** +31 (0)519-349070

–

PIETERBUREN

BEZOEKERSCENTRUM WADDENKUST

Hoofdstraat 83, **T** +31 (0)595-528522

–

WINSUM

BIBLIOTHEEK

Regnerus Praediniusstr. 2, **T** +31 (0)595-441577

–

ZOUTKAMP

VISSERIJMUSEUM

Reitdiepskade 11, **T** +31 (0)595-401957

WESTERKWARTIER

westerkwartier.groningen.nl

–

ADUARD

BEST WESTERN HOTEL RESTAURANT

Friessestraatweg 13, **T** +31 (0)50-4031400

–

EZINGE

MUSEUM WIERDENLAND

Van Swinderenweg 10, **T** +31 (0)594- 621 524

–

LEEK

INFOCENTRUM NIENOORD

Nienoord 20, **T** +31 (0)594-512230

–

MARUM

KRUISWEG MARUM

Kruisweg 1, **T** 0594-641202

WESTERWOLDE

westerwolde.groningen.nl

–

BOURTANGE

VESTING

Willem Lodewijkstraat 33,

T +31 (0)599-354600

–

BELLINGWOLDE

MUSEUM DE OUDE WOLDEN

Hoofdweg 161, **T** +31 (0)597-531509

–

BELLINGWOLDE

RUSTPUNT

Hoofdweg 247, **T**+31 (0)597-530575

–

BLIJHAM

DROGISTERIJ PERTON

Raadhuisstraat 8, **T** +31 (0)597-562255

–

MUSSEL

CAFÉ "DE MUSSEL"

Musselweg 41, **T** +31 (0)599-454150

–

OUDESCHANS

VESTINGMUSEUM

Molenweg 6, **T** +31 (0)597-561548

–

SELLINGEN

SHC DE OUDE STELMAKERIJ

Dorpsstraat 32, **T** +31 (0)599-322727

–

STADSKANAAL

BUSSTATION

Navolaan 15-11, **T** +31 (0)599-650039

–

ONSTWEDDE

GASTERIJ NATUURLIJK SMEERLING

Smeerling 15, **T** +31 (0)599-312611

–

TER APEL

Markt 29, **T** +31 (0)599-581277

–

VEELERVEEN

MFC VEELERVEEN

Scheidingsweg 20, **T** +31 (0)597-541488

–

VRIESCHELOO

STEE EN STOETJE

Wedderweg 25, **T** +31 (0)597-541860

–

VLAGTWEDDE

BIBLIOTHEEK

Dr.P.Rinsemastr 7, **T** +31 (0)599-312118

–

WEDDE

CAMPING WEDDERBERGEN

Molenweg 2, **T** +31 (0)597-561673

–

VILLAPARK WEDDERMEER

Paviljoenweg 2, **T** +31 (0)597-561576

–

KOPJE GENIETEN

Lageweg 29, **T** +31 (0)6-10635673

COLOFON

GRONINGEN MAGAZINE IS EEN UITGAVE VAN MARKETING GRONINGEN

–

TEKST

Wim Boetze, Bram Esser, Peter de Kan,

Peter Michiel Schaap, Chris Zwart,

Maaike Smeele, Peggy Bouwer

–

REDACTIE

Peter Michiel Schaap, MAKI,

Marketing Groningen,

–

ART DIRECTION

MAKI, Studio Anne-Marijn

–

FOTOGRAFIE

@unsettledcouple - cover

Stella Dekker - p. 9, 28, 29, 38, 41, 52, 60, 61, 69, 77

Marieke Kijkin de Vegte - p.120, 41, 56, 63, 65, 66

Peter de Kan - p. 1, 45, 48, 50, 51, 64

Marcel Kerkhof - p. 18, 53, 55, 58, 72

Peter Tulner - p. 6, 57, 74

Maartje Strijbis - p. 10, 12, 13

Bo Scheringa - p. 15, 67

Wilco van der Laan - p. 63, 87

David Vroom - p. 70, 72, 73

Remy Vaartjes - p. 80, 81

Bas Meelker - p. 1, 28, 76

Deon Prins - p. 33, 76

–

Knelis - p. 26

Roelof Bos - p. 56

Waddemax - p. 78

Harry Cock - p. 14

Janna Bathoorn - p. 20

Peggy Brouwer - p. 20

Regnerus Steensma - p. 20

Merope Sfeer - p. 24

Ilse Claessen - p. 25

Thijs van den Broek - p. 1, 22

Ewoud Rooks - p. 41

Kees van der Veen - p. 53

Arie Jekel - p. 54

Harmen Piekema - p. 56, 96

Mooigrunnen.nl - p. 64

Shutterstock

Beeldbank Marketing Groningen

–

ILLUSTRATIE

MAKI

–

ONTWERP

Studio Anne-Marijn,

Jelmar Geertsma,

Sipke Veenstra

–

DRUK

Tuijtel

–

CONTACT

Voor vragen en opmerkingen kunt

u een mail sturen naar:

redactie@marketinggroningen.nl

–

VERANTWOORDING

Alle gegevens zijn met grote

MAGAZINE UIT?
DAN WEET JE HET
NU ZEKER.

VISIT
GRONINGEN
.NL

NIEUWE MARKT 1 - 9712 KN GRONINGEN